

...mégis új és magyar

Nagy Tamás szakrális épületeinek referenciái

...mégis új és magyar

Nagy Tamás szakrális épületeinek referenciái

Érsek Máté

konzulens: Szabó Levente

TDK 2022

Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Középülettervezési Tanszék

Tartalom

Bevezető	2
Öt munka	4
Dunaújváros	5
Sopronnémeti	11
Balatonboglár	17
Gödöllő	23
Szentkút	29
Összegzés	35
Források	45

Bevezető

Nagy Tamás életműve megkerülhetetlen a magyar építészet neves mestereinek sorában. Neveltetése, gyermekkori élményei, majd tanulmányai erősen meghatározták építészeti gondolkodásmódját. Következetes, puritán alkotói felfogása minden munkájában jelen van, legyenek azok megvalósult épületek, vagy meg nem épült tervek. A kortárs formálást történeti érzékenységgel ötvöző egyedi formanyelve mellett a koncepciók gyökerei, szellemi alapjai teszik kiemelkedővé munkásságát. Épületei egyedülállóan gazdag kulturális referenciakészletből táplálkoznak, mely számos művészeti ágat, építészeti hivatkozást foglal magában.

Az anyaghasználat és architektúra szempontjából az amszterdami téглаépítészeti iskola, természet és épített környezet viszonyát illetően a 20. század skandináv építésze – Alvar Aalto, Heikki és Kaija Siren, Sverre Fehn, Sigurd Lewerentz – szolgált számára példaként. A nemzetközi élvonal mellett egy-egy munkájában a hazai építészet neki meghatározó forrásvidékei – a makoveczi organikus irányzat, illetve a 19-20. századi téглаépítészeti hagyomány – is felfedezhető. Országhatárokon átívelően merít a vernakuláris építészet formakincséből. Helyi anyagból épített felemelő egyszerűségű szerkezetek, gazdasági épületek, lakóházak, Portugáliától Itálián át Erdélyig számos vidék inspirálta, megoldásai azonban minden esetben a szűkebb-tágabb kontextushoz illeszkedő áthangolást követően szervesültek terveibe. Így válhatott a mindenütt jelenlévő népi építészet Nagy Tamás regionalista szemléletének alapvető fontosságú részévé. Szakrális épületei esetében a vallásos közösségek, a shaker kultúra és a kolostorok építésze meghatározó előképek. A hazai építészettörténetből az erdélyi erődtemplom-típológia, a Felső-Tisza-vidék templomai, és a középkori rotundák több művére is közvetlenül hatottak.

Az építészeti forrásokon kívül képzőművészeti referenciákat és természeti jelképeket is kiemelhetünk. Természet és ember viszonyának, az épített környezet és táj összhangjának kérdései visszatérő elemek munkáiban.

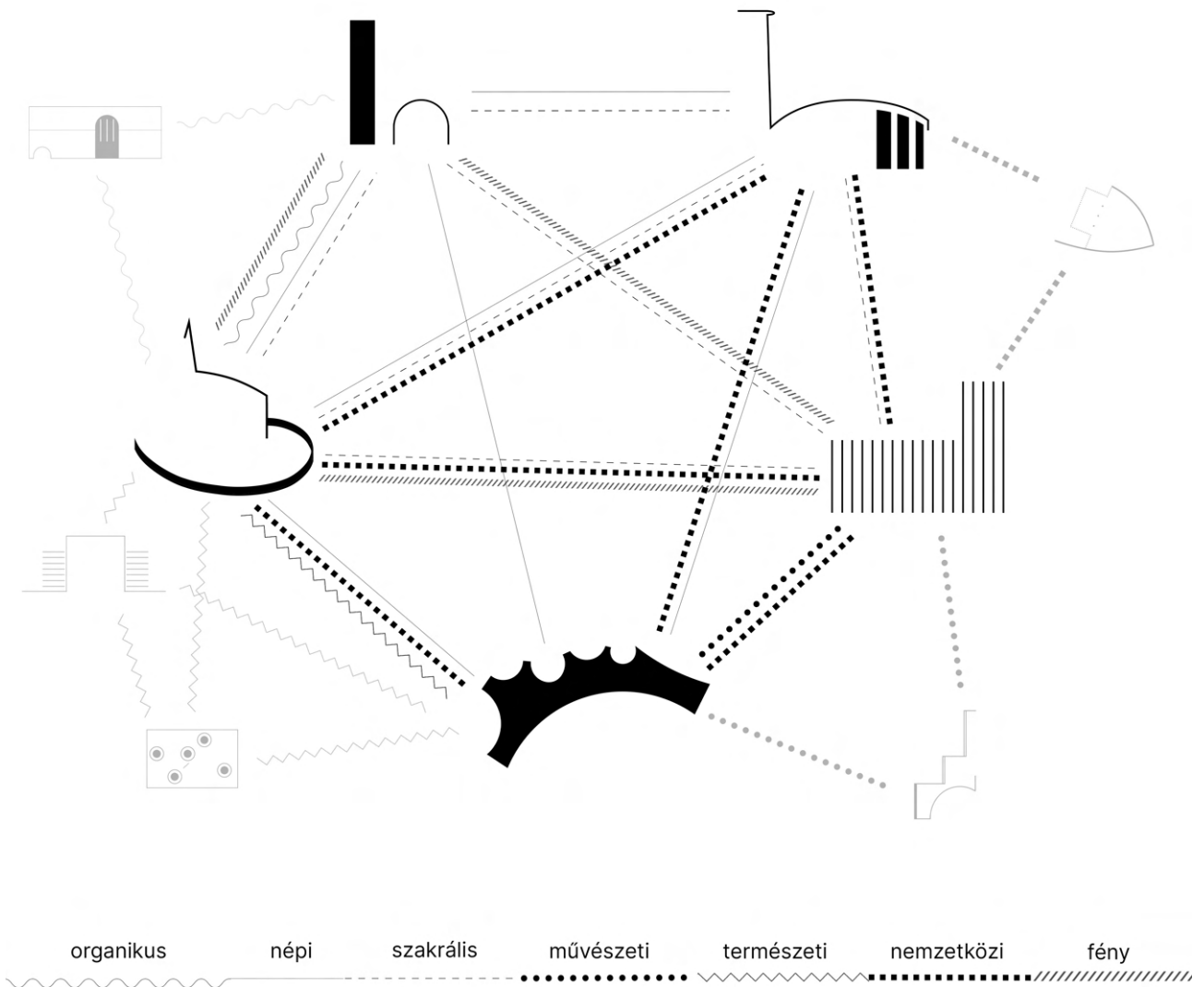
Mindezen forrásokat, előképeket épületei léptékétől, funkciójától és életművének kronologikus sorrendjében elfoglalt helyétől függetlenül minden helyen és minden esetben adekvát, koherens módon integrálta magas színvonalú, hivalkodásmentes kompozíciókká. Következetes, referenciákban gazdag elgondolások sorozata teszi Nagy Tamás építészetét különlegessé.

Dolgozatomban öt egyházi épületének elemzésén keresztül vizsgálom az alkotásait meghatározó inspirációs források jelenlétét. Dunaújváros, Sopronnémeti és Balatonboglár evangélikus templomai, a gödöllői római katolikus templom, valamint Mátraverebély-Szentkút zarándokközpontja több szempontból is koherens ívet, egyfajta fejlődéstörténetet írnak le az életművön belül. Az épületek kiválasztását Nagy Tamás munkásságában elfoglalt prominens helyük, funkcionális hasonlóságuk, és a teljes munkásságra vonatkozó reprezentativitásuk indokolja. A programok hasonlóak, a földrajzi és szellemi makro- és mikrokörnyezet azonban változatos. Dunaújvárosban és Gödöllőn városi szövetbe, Sopronnémetiben egy kis falu házai közé, Balatonbogláron a nyaralóházak övezet és a természetvédelmi terület határára, Szentkúton pedig az erdős dombok által körülvett völgybe kellett új épületet vagy együttest helyezni. Sopronnémeti esetében egy kicsiny, bensőséges gyülekezeti tér, Gödöllőn egy harmincezer fős város vallásos közösségét kiszolgáló téregyüttes jött létre. Szentkút két új eleme – főként a zarándokszállások – léptékükben kitűnnek a vizsgált munkák sorából.

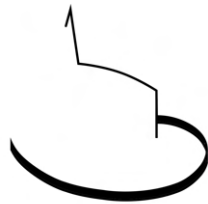
Érzékletesen illusztrálja a tervezői filozófia univerzalitását, hogy mindegyik épület érzékeny lokalitással párosulva illeszkedik az alkotások formai, szellemi evolúciójába. A kiválasztott munkák koherens referenciahálózatot rajzolnak ki, és sok szállal köthetőek Nagy Tamás további munkáihoz is. A szombathelyi székház és az aszódi gimnázium téglarchitektúrája és tömegképzése, a HungaroControl-központ folyosóinak színes madártoll-lamellái, a Malatinszky borászat tervét gazdagító szőlőszem-metszetek a vizsgált munkákon túlmutató, az egész munkásságot felölelő narratív összefüggésrendszer példái.

A dolgozat a kulturális, művészeti és építészeti inspirációs forrásokra fókuszál, emellett az építészeti eszközökben felfedezhető hasonlóságok árnyalják a képet. A téglá anyaghasználat, a bekerített udvaros tipológia, az átmeneti terek több műben is jelen vannak, ismétlés helyett azonban érzékeny átírás történik mindegyik esetben. A finom szövetet felfejtve láthatóvá válik, hogy egy-egy munka mennyi szállal kapcsolódik alkotóhoz, környezethez, múltához és valláshoz. Ezen írás célja a kapcsolatok által kirajzolt kép, a szélesebb összefüggések, különbségek, hasonlóságok feltárása, a szálakat elrendező mester kézjegyének azonosítása. Nagy Tamás fényből, hitből és hagyományból formált épületeket. A következőkben házai szavakká alakulnak – bízom abban, hogy méltó és igaz történet, értelmezés formálódik általuk.

Öt munka

Dunaújváros

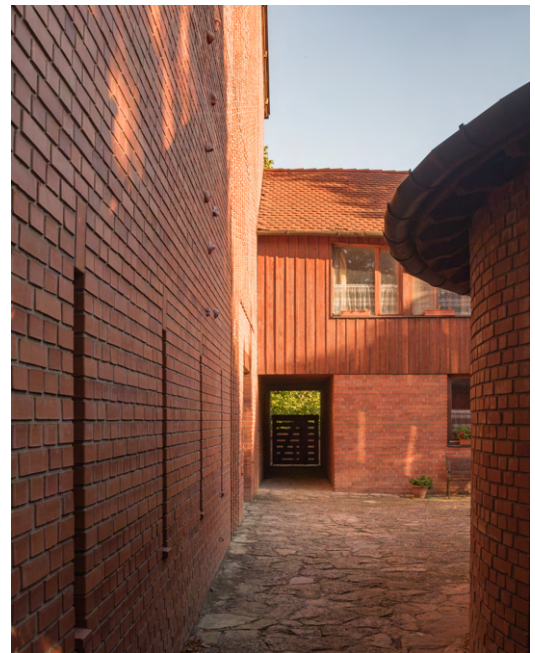
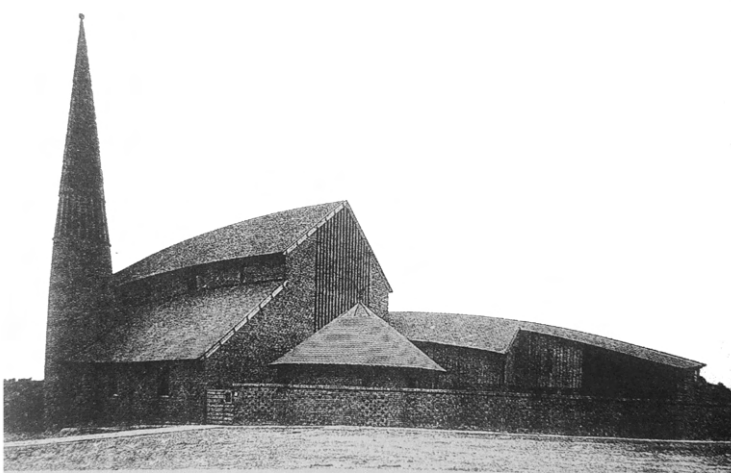
“faragatlan kövekből építs oltárt az Úrnak, a te Istenednek.”

SZIT Biblia, Második Törvénykönyv, 27,6

Park Center. Autóalkatrész-szaküzlet. Háromsávós autót, jelentős kora esti forgalom: teherautók, kamionok. Keskeny járda. Zaj.

Az egykori Sztálinváros külterületén sétálok. Nyüzsgő, idegen, szervesetlen környezet, egy modernizálódni törekvő egykori iparváros nyújtózkodó csápja. Az enyhe emelkedőről visszatekintve a látképet egyhangú panelrengeteg és egy víztorony uralja.

Balra tekintve juharfák zöld fala ad védelmet a kora őszi nap még bántóan éles sugarai elől. A levelek mögött téglafal sejlik fel, a mellékutcába befordulva egyre többet látok az épületből. Árnyas ösvényre térek le, lassan lépkedek egy fakapu felé. Az út zaja elhal, immár a lombok hangjai vesznek körül. A napsütötte téglák aranyló vörös színben pompáznak. Békés, kortalanul emberi környezet. Megérkeztem.

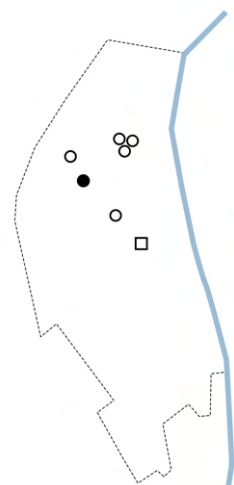
Nagy Tamás első templomépítési megbízatása a helyszín, a program, majd az épület tekintetében egyaránt figyelemre méltó alkotás. A dunaújvárosi evangélikus templom tervezése 1992-ben kezdődött, az építkezés 1995-ben ért véget. Számos – hazai és nemzetközi – helyen dokumentált, hivatkozott munka, amely gazdag jelképi utalásai, fizikai és szellemi értelemben is egységes megformálása révén a kortárs magyar templomépítészet kimagasló példája.

Az épület Dunaújváros külterületén található, elhelyezése jól illusztrálja az építési törekvés gyökereit. A település 1950-51-től kezdődően épült "rá"¹ Dunapentele falujára Weiner Tibor tervei alapján. Az akkori prioritásoknak megfelelően a nehézipari, reprezentatív, és lakófunkciók jöttek létre elsőként. Az épületek ma is példázzák a szocialista-realista várostervezés infrastrukturális és formai jegyeit. A városközpontban nem kapott helyet vallási intézmény.

A rendszerváltozást követően az akkor 60 ezer lelket számláló településen egyetlen felekezet számára sem állt rendelkezésre megfelelő épület a hitélet gyakorlásához. Ebben a szocializmus árnyékában álló, múlttalan környezetben az 1990-es évek elején négy egyház – református, római katolikus, mormon és evangélikus – a saját erőforrásainak megfelelő léptékben és eszközökkel törekedett a hitéletet újraéleszteni, megteremteni. Az evangélikus felekezet országos tervpályázatot írt ki a közösség új szellemi otthonának megteremtésére. Az építési telekre részben az autoriter tanácsrendszer helyébe lépő önkormányzati szabályozásnak² köszönhetően tettek szert jelentős anyagi kedvezményrel, amelynek azonban feltétele volt: a megépítendő templomtérnek koncertteremként is funkcionálnia kellett.

A program így egészen sokszínűvé vált³: templom, közösségi ház, gyerekház, parókia és koncertterem funkcionális igényét szolgálja ki az épületegyüttes.

A feladatot tovább nehezítette az a feltétel, mely szerint az épületnek a tervezett környezetbe, tehát az akkor még meg nem épült szomszédokhoz is illeszkednie kellett⁴, emellett a rendelkezésre álló anyagi erőforrások is szűkítették a lehetőségeket. Ezek a profán korlátok kiegészültek az épület funkciójával, amelynek kiszolgálása adott helyzetű és méretű helyiségeket igényelt. A látókört tágítva a szakrális építészet egészére igaz, hogy az építés

- városközpont
- templom

¹ Nagy Tamás: *Munkák és inspirációk*. Budapest: TERC Kiadó, 2017., 34.

² Evangélikus templom I. Dunaújváros mesél, 2016
dunaujvarosmesel.hu/2016/05/12/evangelikus-templom-i (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

³ Nagy T., i. m., 34.

⁴ Evangélikus templom I. *Dunaújváros mesél*, 2016
dunaujvarosmesel.hu/2016/05/12/evangelikus-templom-i (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

feladata, hivatása “korlátok közt szabadon élni”⁵: oly módon kell bensőséges, egyedi koncepciót formálni, hogy a századok során dogmatikussá szilárdult téri, térkapcsolati kötöttségek radikális megváltoztatására nem nyílik lehetőség.

Adva volt tehát a kérdés: hogyan helyezhető el egy sok funkciós, mégis erős karakterű épületcsoport, Isten és ember, egyszermind ember és ember találkozásának helye⁶ egy évtizedes örökséggel küzdő város idejétmúlt, karakter nélküli kontextusában? A 7 pályamű közül a bíráló bizottság Nagy Tamás tervét választotta ki, melynek anyaghasználata, szerkesztése és szimbolikája egyaránt tükrözi hitvallását: “ahol nincs jelen a hely szelleme, ott az építész feladata létrehozni a szellem helyét”⁷.

Az épület formálásának behatóbb megértése érdekében érdemes Nagy Tamás vernakuláris – az ő szavával: anonim – építészethez való viszonyával foglalkozni. Nézete szerint a hagyományos paraszti gazdaság épületei a földművelő emberek mindennapjainak vallásos alapjai által szakrális töltetet nyernek. A természettel szoros kapcsolatban élő, attól erősen függő közösségekben akár bő, akár szűk idők járnak, hálaadó, vagy épp könyörgő ima száll az Úrhoz csapadékért, napsütésért, termésért, egészségért. Így válnak a csűrök, görék és ólak a gazdálkodás maguk funkcionális egyszerűségében megrendítő tisztaságú kicsiny oltáraivá⁸.

Ezek az épületek tájegységeken és országokon átívelően megtalálhatók, azonban mindenhol a helyi építőanyagtól, mesterségbeli tudástól, szokásoktól, éghajlati adottságoktól függő kialakításban. Jellemzően nem külső szemlélő számára épülnek, nincs reprezentatív igény velük kapcsolatban, elsődlegesen a funkcionalitásuk a meghatározó. Ez a sokféleség, őszinteség és erős lokalitás értékelhető univerzális alapelveként, és ez volt Nagy Tamás egyik legfontosabb inspirációs forrása a dunaújvárosi templom esetében is.

Az épületegyüttes az erdélyi erődtemplomokhoz hasonlóan fallal van körülvéve, amely már önmagában sokrétű szimbólum. Alaprajzi értelemben a fal közel ellipszis alakú, tojásra, az újjászületés egyetemes szimbólumára emlékeztet⁹, melynek ‘csírája’ a gyermekház, határozott utalásként Dunaújváros újjáéledő hitéletére. Szakrális funkciója mellett építészeti, urbanisztikai

erődtemplom

⁵ MÉSZ: H+M2 – interjú Nagy Tamással, 2018
[youtube.com/watch?v=kdQ2o34QnAA](https://www.youtube.com/watch?v=kdQ2o34QnAA) (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

⁶ Nagy T., i. m., 34.

⁷ Nagy T., i. m., 23.

⁸ Nagy T., i. m., 17.

⁹ Nagy T., i. m., 34.

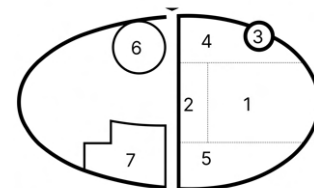
léptékben vizsgálva is fedezhetünk fel benne jelentést: egyfajta burok ez, mely megvédi a vallás intézményét és tereit a környező szövet szekuláris iparvárosi világától. A fizikai környezettől elvonatkoztatva, a vallásosság korunkban érzékelhető visszaszorulásának tükrében a fal a kortalan értékek szimbolikus védelmét jeleníti meg a modern évezred zavarosan kavargó szellemi légkörében.

Az elliptikus alaprajzi forma bejárata a hossz tengelyt felezi, az így meghatározott képzeletbeli vonal egyik oldala a templommal teljesen beépített, másik oldalán található a gyerekház az azt körülvevő udvarral, illetve a parókia, mely közvetlenül kapcsolódik a templomhoz. A metszetében klasszikus bazilikális háromhajós tér¹⁰ hajlított gerincvonalával egyrészt a környező terepi adottságokat tükrözi¹¹, emellett a koncerttéri funkcionális kívánalomnak megfelelően akusztikai szempontból is előnyösebb belteret eredményez.

Az épület sziluettjének meghatározó eleme a torony, amely pontszerűvé keskenyedő alakja által határozott, az ég felé mutató gesztus. A hittanterem szabályos kör formájának, kúpszerű tetejének nyúlánk megisméltése új elem hozzáadása nélkül ad függőleges dinamikát a tömegkompozícióhoz.

A fal az erdélyi mintákhoz hasonlóan egy átmeneti teret hoz létre a templom és a külvilág között. Emberi léptékű építőelemekből: téglából építve ez az elválasztás sokkal inkább tűnik természetesnek, semmint ridegnek vagy szervesetlennek. Az anyaghasználat erőteljes szimbólum, tudatos, az épület szellemi és vizuális egységességét szem előtt tartó tervezői magatartást mutat. A téglával építés kultúrája Nagy Tamás mestereinek korában a hazai építészeti szcena megkerülhetetlen része volt¹². Az elődök felhalmozott tapasztalata, a tégláépítészet hagyománya az ilyenfajta építéshez szükséges többlet energia és szaktudás révén az épületek szellemi értékét is növelte. A befogadók, használók szempontjából is van jelentősége: az egyes elemek léptéke érzékelhetővé, szinte tudat alatt értelmezhetővé teszi a méreteket, a felületek inherens tagoltsága, belső arányrendszere, textúrája pedig barátságossá teszi környezetüket.

A templom monolitikus, homogén formálása¹³ az anyagok színharmóniája által valósul meg. A falakon vörös téglá, a tetőn agyagcserép, illetve a vörösfenyő és réz használata az egyneműséget hangsúlyozza. A homlokzat mintájaként az

- 1 templomtér
- 2 előtér
- 3 torony
- 4 gyülekezeti terem
- 5 kiszolgáló funkciók
- 6 gyerekház
- 7 lelkészlakás

¹⁰ Vukoszávlyev Zorán: Dunaújváros, evangélikus egyházközpont. *Szakrális építészet*, 2009 szakralis.wordpress.com/2009/07/21/dunaujvaros-evangelikus-egyhazi-kozpont-1992-1996 (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

¹¹ Szabó Levente: Tojásbéj arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/13/13szabol.html (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

¹² PAX TV – Lélek és építészet – Beszélgetés Nagy Tamással [facebook.com/dunaujvarosmesel/videos/896069150519984](https://www.facebook.com/dunaujvarosmesel/videos/896069150519984) (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

¹³ Nagy T., i. m., 36.

anonim építészet göréi, csűrjei szolgáltak a külső és belső kialakítás terén is. A templom belső homlokzatának négy emelet magasságú áttört téglarácsa több formai áthallást is rejt. A függőlegesen ismétlődő keskeny elemek a gazdasági épületek megjelenésére utalnak, ugyanakkor értelmezhetjük ezeket absztrakt orgonasípként is. A történeti építészetben az üveg és kő harmóniája a gótikus katedrálisok mérműves ablakait idézheti fel.

Az áttört főhomlokzat ritmusa az építés során tervezői kérésre módosult¹⁴. Nagy Tamás a félkész templomba látogatva túlságosan sötétnek érezte a belteret, így az eredeti osztásköz megnövelése mellett döntött. Ez a változtatás az építész felelős és érzékeny gondolkodásmódjának volt köszönhető, aki első templomának – amint később is minden épületének – megszületését a rajzok elkészítésétől a kivitelezésig kísérte.

A beltérben folytatódik az anyagbeli virtuozitás: a római halszálka rakásképpel rokonítható¹⁵ falminta a felület egyszerűségében gazdagítja a plasztikát. E két elem, a külső áttört üveghomlokzat és a belső fal ritmusa a napfény folyamatos változásával teremt hasonlíthatatlanul finom fényjátékot, meghitt és személyes térélményt. A megkapóan egyszerű téglafa anyaghasználat, a felületek, térelemek – karzat, lépcsők, ajtók – kézzelfogható manualitása és meleg hatása mélyen emberivé teszi a templom belterét. A vizualitás alapköve, így a templom legfőbb építőanyaga azonban mégis a fény, amely időbeli változása egy magasabb rend létezését sugallja az ember által készített házban is, egységbe fonja természet, ember és vallás hármasságát. Ez a beltéri világ, otthonos hatás a tervezői végcél és a dunaújvárosi templom legfőbb értéke, amelyhez azonban az épület minden rétege, azok szimbolikája szükséges. A formák, anyagok, terek többrétegű jelentéstartalma a figyelem megosztása helyett az épületegyüttes lényegét, központi mondanivalóját hangsúlyozza¹⁶: a mértéktartó, mégis kifejező kompozíciót. Így válhat Nagy Tamás első temploma univerzális elvek mentén formált személyes és őszinte művé, e helyen a megszületés pillanatában hiteles, örökkön példamutató építészeti alkotássá.

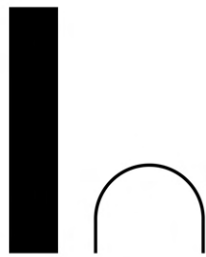
góré

¹⁴ MÉSZ: H+M2 – interjú Nagy Tamással, 2018
[youtube.com/watch?v=kdQ2o34QnAA](https://www.youtube.com/watch?v=kdQ2o34QnAA) (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

¹⁵ Szabó Levente: Tojásbéj
arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/13/13szabol.html (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

¹⁶ Szabó L., i. m.

Sopronnémeti

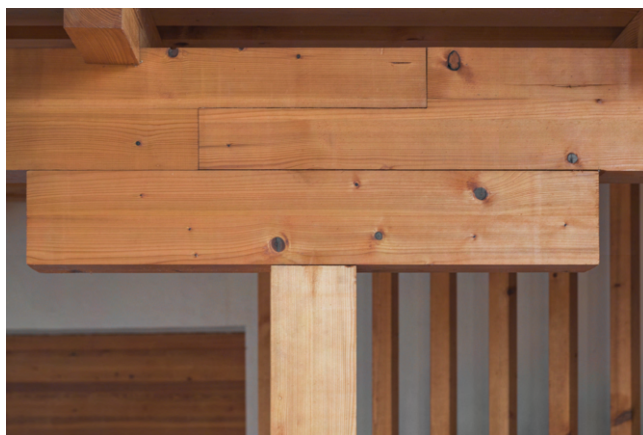
“Sopronnémeti a Rábaközben található, Csornától 10 km-re délnyugatra a Szombathely-Hegyeshalom vasútvonal mentén, mely nemrégiben lett villamosítva. Lakosainak száma: 319 fő.”

‘Településünk’. Sopronnémeti község honlapja

Kicsiny falu áll mozdulatlanul a nyári melegben. Embert nem látni, csupán egyetlen kíváncsi gyermekarc kíséri a lassan guruló autót. Ha nem nézem meg előre az apró templom pontos címét, bizony nem egykönnyen találom meg önállóan. Rejtőzködő épület, szerényen illeszkedik környezetébe.

Kis fakapun át lépünk közelebb. A fenyőfa ajtón jó pihentetni a tekintetet. Objektív ok nincs, a szemlélő csupán érzi: *ez ide való.*

Míg ezen mélézom, belépek az előtérbe, majd onnan a templomba. Körbetekintek és rögtön elfelejtek mindent, egy pillanatra megszűnik a világ. A Kisalföld ezen falucskájában, ebben az apró templomban mintha a végtelen Mindenség egy piciny részére bukkantam volna.

Nagy Tamás életművének kronologikus sorrendjében két egymást követő épülete feltűnő kontrasztban áll úgy lépték, mint kontextus tekintetében: a dunaújvárosi egyfajta ellenpontjaként tekinthetünk a sopronnémeti evangélikus templomra. Ott egy regionális jelentőségű település vallási, kulturális központjára volt szükség, itt egy csöppnyi falu maroknyi híve számára kellett szellemi otthont teremteni. Ott a múlt léptéke évtizedekben volt mérhető, itt évszázados örökség állt kézzelfogható közelségben, közvetlenül a helyszínen. Ott a semmiből, újként jött létre a tér és vált helyé a telek, itt kiegészítés, hozzáadás – illeszkedés történt. Hasonló rendeltetés, különböző környezet, különböző korlátok. Miképp lehet ezen feltételek mentén egyedi, adekvát, az alkotói munkásság egészébe szervesen illeszkedő, ugyanazon szigorú következetesség jegyében megfogalmazott építészeti kompozíciót létrehozni?

Sopronnémeti evangélikus haranglábja 1902 és 1906 között épült¹⁷. Közel száz évig magányosan állt, mígnem 1997-ben a gyülekezet a torony kiegészítése, ugyanazon a telken egy templom megépítése mellett döntött¹⁸. Sem a hely, sem a megbízó nem igényelt összetett funkciót, így a program egy közös istentiszteleti teret és annak kiszolgáló helyiségeit tartalmazta.

Nagy Tamás a történeti építmény koncepcióba illesztését tűzte ki célul. Fizikai elválasztás helyett az új épületrész megformálása érzékelteti a két egység különbözőségét. Régi és új kontrasztja¹⁹ tömegképzés, anyaghasználat, és belső térérzet síkján is megjelenik, érzékelhető, mégsem tolakodó módon.

A négyzet alaprajzú torony és a hozzáépített templomtér formai ellenpontozásának felszíni rétege a szögletes-íves alakzatok eltérése. Mélyebb, történeti síkon az elliptikus központi tér inspirációjaként a tervező a középkori Magyarország számos rotundáját jelölte meg²⁰: ez a forma szolgált a falusi plébániatemplomok gyakori mintájaként. Az ovális alaprajz szimbolikus értelemben is gazdag jelentéstartalommal bír. A körből eredeztethető forma az összetartozást jelképezi, magában hordozza a centralitást, a tengely menti nyújtottság mégis irányítottá teszi azt. Ez építészeti értelemben a liturgia szellemi rendjének téri leképezése: az összefonódó, egy csoportot alkotó közösség az igehirdető felé irányítja figyelmét. Mindezen túlmutatóan a kör

Öskü

¹⁷ Húszéves a sopronnémeti templom. *evangelikus.hu*, 2017
evangelikus.hu/archivum/huszeves-a-sopronnemeti-templom (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

¹⁸ Vukoszávlyev Zorán: Sopronnémeti, evangélikus templom. *Szakrális építészet*, 2009
szakralis.wordpress.com/2009/07/23/sopronnemeti-evangelikus-templom-1994-1997 (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

¹⁹ Evangélikus templom - Sopronnémeti. *Hazai középületek*, 2013
hazai.kozep.bme.hu/hu/evangelikus-templom-sopronnemeti (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

²⁰ Nagy T., i.m., 46.

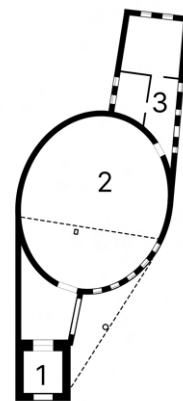
átírata az isteni tökéletesség szimbólumának tökéletlen földi levetülésére tett utalásként is értelmezhető.

Az elliptikus forma hossz tengelyével párhuzamos, attól eltoltan elhelyezkedő bővületek az általuk betöltött funkció szükségszerű, ám másodrendű szerepét jelzik²¹: a torony felé az előtérrel, a hátsó kert felé a dongafedésű sekrestyével egészül ki a templomtér. A főbejárat a templomtornyonyon át vezet, így a meglévő architektúra meghatározó szerephez jut. Emellett az eltolt nyaktag révén létrejött egy fedett-nyitott tornác is, melynek egy oszlopos, finom aszimmetriájú megtámasztása²² a beltérben megismétlődik. A kerekded alaprajzi kialakítás gyakori Nagy Tamás épületeiben: a sopronnémeti templom mellett Dunaújvárosban, a balatonboglári templomban, illetve az aszódi evangélikus gimnázium kollégiuma, könyvtártömege esetében is megfigyelhető.

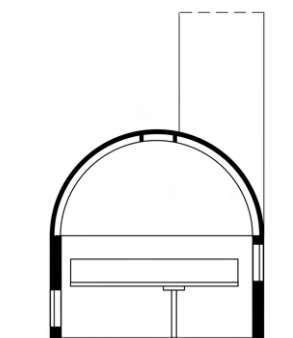
Az épület külső megjelenése, tömegkompozíciója is a formai ellenpontozás vezérelvéből táplálkozik. A magasba törő torony mellé helyezett zömökebb forma²³ vizuális kontrasztot teremt, és a kisebb léptékű épületek, lakóházak által meghatározott falusi szövetbe is illeszkedik. Magas, szögletes – lapos, gömbölyű. Szobrászati odafigyeléssel megformált kifejező ellentétpár.

A belső tér megvilágítását a tájolás és a környezet befolyásolta²⁴. Az udvar felé néző ablaksor alacsonyan húzódik, a délelőtti órákban ad fényt. Az elrendezés előnye, hogy a kert használói által látott homlokzat homogenitását megtöri, betekintést enged az emberi léptékű belső térbe. A szomszéd házhoz közelebb eső oldalon magasabbra, a felső koszorú alá kerültek a délutáni bevilágítást biztosító nyílások. A terület mentén húzódó nyugodt ritmusú minta kettős spirálra emlékeztet. Míg ez utóbbi főként a beltérből szemlélve tűnik fel, a két nyaktag eltolt helyzete által teremtett enyhe forgó, perdülő karakter az épületet körbejárva figyelhető meg. Azonos hatás eltérő eszközökkel kifejezve teremt meg külső és belső tér következetes összhangját.

A kiegyensúlyozott homlokzati kialakításhoz hozzájárul az átgondolt anyagválasztás is. Vörös téglá és vörös cserép által válik homogén, földanyagú tömeggé a boglyaszerű alapforma²⁵. A cseréppel történő tetőfedés hagyományos

1 torony, előtér
2 templomtér
3 sekrestye

²¹ Evangélikus templom - Sopronnémeti. *Hazai középületek*, 2013
hazai.kozep.bme.hu/hu/evangelikus-templom-sopronnemeti (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

²² Kuslits Tibor: A sopronnémeti evangélikus gyülekezet új templomáról, *Alaprajz*, 1998/5, 14.-19.

²³ Evangélikus templom - Sopronnémeti. *Hazai középületek*, 2013
hazai.kozep.bme.hu/hu/evangelikus-templom-sopronnemeti (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

²⁴ Nagy T., i.m., 46.

²⁵ Vukoszávlyev Z., i. m.

lakóházaknál szintén gyakori, nincs ez másképp Sopronnémetiben sem: a templom környékén körbetekintve több hasonló megoldás is látható. Anyagában, színében illeszkedik, íves formája egyedivé teszi, finoman kiemeli a templomot. Külön figyelmet érdemel a téglafalak rakásképe²⁶: Nagy Tamás a perzsa történeti építészet különleges megoldásai nyomán használta fel a fonott kosárra emlékeztető motívumot. E gesztus sem öncélú: a tér formája és az anyagi megvalósulás mikrorendszere is az együvé tartozás finom szimbóluma.

A belső tér kialakítása puritán, a nemes egyszerűség²⁷ jegyében fogant. Egyszerű, fehér falak fogadják a belépőt, a külső megjelenés színvilága és anyagai a téglapadozat formájában jelennek meg a beltérben. A bútorok vörösfenyőből készültek, tervezőjük Göde András volt. A karzat, amely minden protestáns templomnak elengedhetetlenül sajátja, egyetlen oszloppal van alátámasztva. Inspirációi a Felső-Tisza-vidéken található református templomok²⁸. Külső és belső tér egységét tovább erősíti e megoldás: az aszimmetrikus megtámasztás a bejárat melletti tornác beltéri megfelelője.

A falon látható dísztelen, anyagában a természet által finoman cizellált fakereszt az aranymetszés szabályai alapján szerkesztett²⁹, amely a vallás szigorú elvrendszerre épülő egyszerű tisztaságának nagy erejű jelképe. Az igehirdetés helye és az úrasztala egyetlen lépcsőfokkal emelkednek el a padlószinttől.³⁰

A templomtér legerősebb motívuma felfelé tekintve válik láthatóvá: a mives kupolaszerkezet hajlított gerendái egy középső gyűrűbe futnak össze, minden korábbi elemnél nagyobb hatással szimbolizálva az összetartozást. A felfelé tévedő tekintet önkéntelenül követi a faelemek ívét, míg végül közepén megállapodva a látómezőben már semmi más elem nincs. Ez a vizuális redukció jelképe lehet az egy közösségbe összefutó életeknek, a vallás szintetizáló erejének, egyszersmind a spirituális megtisztulásnak is. A belső tér által sugallt időtlenség, barátságos belvilág, és otthonos érzet képekkel meg nem mutathatóan, szavakkal le nem írhatóan rokonítja téren és időn át Nagy Tamás első két templomát.

²⁶ Nagy T., i.m., 46.

²⁷ Vukoszávlyev Z., i. m.

²⁸ Nagy T., i.m., 46.

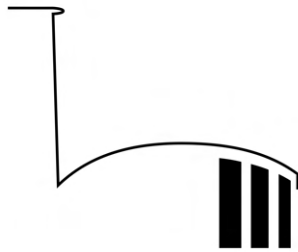
²⁹ Kuslits T., i. m.

³⁰ Sopronnémeti Evangélikus Templom. *Reformáció, MNL*, 2018
reformacio.mnl.gov.hu/orokseg/sopronnemeti_evangelikus_templom (utolsó elérés: 2022. 08.01.)

Mindkét épület gazdag formai jelentéstartalommal bír, melyek bár univerzális szimbólumok, egyértelműen az adott kontextus által sugallt egyedi építészeti választ támasztják alá. Dunaujváros az új élet kezdetén állva kapott új templomot, Sopronnémetiben egy már elkezdett térszervezés története íródott tovább. Ennek létjogosultságát, koncepcióját az elmélyült tervezői magatartásra utaló releváns történelmi motívumok gazdag világa igazolja és illeszti a meglévő kontextusba. Nagy Tamás időtlenül érvényes megoldásokat alkalmazott, bravúrosan oldotta fel a múlt örökség továbbépítésének ellentmondásait, miközben a jelen igényeit magas színvonalon kiszolgáló funkcionális épületet hozott létre.

A sopronnémeti evangélikus templom esetében a teremtő közösség anyagi valósággá vált akarata olyan szellemi otthon, amely emberi léptéke által sugároz katartikus erejű vallási, építészeti monumentalitást.

Balatonboglár

„Körül

Minden csendesen, eltelten örül.

A napsütés vidám,

S a forró, sárga ragyogásban

Minden vén tölgy egy víg, élő titán:

Emeli barna karját

Frissen az áldott égbe,

A szent, illatos, teli kébbe,

S rengeti fűrtel zöldsivatartját.”

Tóth Árpád: Erdő /részlet/

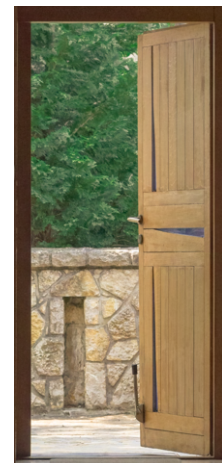
Perzselő meleg. A nap, bár még dél sincs, könyörtelen élességgel tűz. A nyár tán legforróbb napja július derekán. A vonatablaktól láttam a templomtornyot, térkép nem kell, tudom az utat. Merő véletlen: a Balaton-átúszás napja. Rendőr irányítja a forgalmat. Autók, emberek mindenütt.

A központot elhagyva csillapszik a nyüzsgés, enyhül a hőség. Fák, árnyék, park. Délelőtti piac. Fel a dombra. Békés nyaralóövezet.

A templom rendíthetetlen, nyugodt méltóságban áll, körülötte csak a fák levelei mozognak.

Régi-új érzés a beltérben: otthon vagyok. Üvegablak koszorúzza a kerekded falakat. Felnézek: fák és ég. Bentről is látszik a lényeg, sőt, innen igazán. Mesterséges tér vesz körül, a természet mégsem veszett el.

Minden megvan.

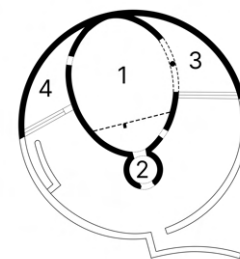
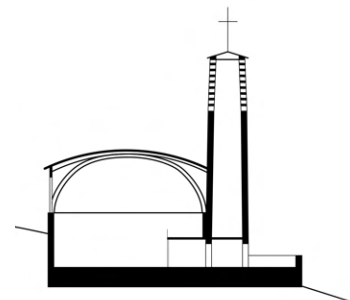
A balatonboglári evangélikus templom építése az 1990-es évek közepén kezdődött, felszentelésére 1999 májusában került sor³¹. Nagy Tamás két korábbi templomának egyfajta szintézise ez az épület, melyben a tervező az immár kipróbált elvek mentén formált a korábbiakhoz hasonlóan gazdag jelképrendszerrel bíró, helyspecifikus és józan következetességű kompozíciót. Léptékében Dunaújváros rokona, belső térisége pedig egyértelműen Sopronnémetihez köti e templomot.

A település hét dombja közül a parthoz legközelebb esőn található nyugati tájolású enyhe lejtő volt az építési helyszín³². A meghívásos tervpályázat győztes tervének fontos erénye volt a sajátos téri helyzethez való illeszkedés: a telek a természetvédelmi terület határán, a Gömbkilátóhoz vezető sétaútvonal mentén helyezkedik el.

Nagy Tamás az épületet részben a földbe süllyesztve helyezte el, így a gyalogúton lefelé haladva a tömeg képe folyamatosan változik: először csak a torony, később a kupola, az ablakok, végül az egész épület válik láthatóvá³³.

A templom kör alaprajzú fallal körbevett; kerek tornya az elliptikus forma hossz tengelyének bővülete, mely a bejárat és az előtér szerepét is betölti. A központi tér rövidebb tengelye irányában kapott helyet a gyülekezeti terem, illetve a lelkészi hivatal, a torony előtti belső udvar pedig az archaikus cinterem átírata. E két épített mellékszárny aszimmetrikus tömegekként egészíti ki a szimmetrikus kompozíciót, ezáltal válik az egész épület megjelenése a tereplejtésre reagáló módon kiegyensúlyozottá. A két oldalsó helyiség üvegezett fala betekintést enged, emberi léptékű osztásaik barátságos, befogadó gesztussá avatják az udvart határoló felületeket.³⁴

Az épület körül futó fal Dunaújvároshoz hasonlóan az erdélyi erődtemplomok rokona, mely hatáshoz itt a megnyitások és az anyaghasználat is hozzájárulnak. A fal felső kontúrja mentén körbefutó ablaksáv "védelmezi" a belső teret a betekintéstől, a terméskő fal a tölgyfa bejáratú ajtóval kiegészülve pedig megnyugtatóan szilárd térhatárolást képez. A torony, tehát a bejárat vonalában megnyílik a fal, e pontban finom töréssel konkáv ív hajlik ki a kör vonalából, bevezetve a látogatót először az átmenetet képező udvarba, majd

- 1 templomtér
- 2 torony
- 3 gyülekezeti terem
- 4 lelkészi hivatal

erődtemplom

³¹ Evangélikus templom - Balatonboglár. *Hazai középületek*, 2015
hazai.kozep.bme.hu/hu/evangelikus-templom-balatonboglár (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

³² Nagy T., i.m., 64.

³³ Evangélikus templom - Balatonboglár. *Hazai középületek*, 2015
hazai.kozep.bme.hu/hu/evangelikus-templom-balatonboglár (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

³⁴ Kovács Ágnes: Az evangélikus templom az igehirdetés által válik szakrális térré. *Új magyar építőművészet*, 2000/1, 14-16.

onnan a templomtérbe. Ez a bejárat hangsúlyozása mellett szakrális értelemben is lényeges elem: a térben mozgás irányát kijelölve fizikailag és szellemileg is előkészíti a belépést.

A templom belső tere Sopronnémetihez hasonlóan egyszerre centrális és irányított, ami az összetartozás kifejezése mellett az igehirdetés térhasználati rendszerét segíti.³⁵ Egyedi, a kontextusból táplálkozó megoldás a csaknem 4 méteres ablaksáv³⁶. Ez az elem a terepbe süllyesztés és a természetvédelmi terület határának közelsége által vált lehetővé és koherenssé. Egyrészt egyenletes bevilágítást és bőséges fényt ad, másrészt az oltár természetes, örökké változó lombkorona-díszletét teszi láthatóvá. Mindez az evangélikus vallás puritán egyszerűségét tükröző döntésként értékelhető.

A belteret kettős fakupola koronázza, melynek kialakítását a shaker kultúra inspirálta. Az erős vallási gyökerekkel rendelkező 18. századi közösség már-már minimalista, rendkívüli minőségű tárgyai és épületei ihlették Nagy Tamást mind a faszerkezet, mind a padok, bútorok esetében. “Derű. Belső rend. Csend.” – fogalmazott³⁷ ezzel kapcsolatban. Két különböző hajlású öv támasztja meg a templomtér fedését, ezek között fut az ablaksor. A felső, laposabb ívű kupolának köszönhetően az épület külső megjelenése nem hivalkodó, a tágas érzetű beltér ellenére is illeszkedik a jellemzően lakóépületekkel beépített környezetbe, s nem nyúlik túl a fák koronáján sem. A látszó fagerendák a természettel való harmónia mellett páratlan vizuális élményt is jelentenek. Az egy gyűrűbe összefutó bordák kompozíciója Sopronnémetihez hasonló, azonban itt már mérete miatt is összetettebb alkotás. Az alsó kupolaöv térben futó íves gerendái érezhetően elkülönülnek az ablaksávtól. A fal folytatásaként emelkedő üvegtáblák és favázuk hártyszerűvé vékonyodnak, elmosva kint és bent határát. Kívül élő fák, belül élő tér és élő közösség.

A faszerkezet tervénél a Massachusetts állambeli Hancock Village kör alakú pajtája³⁸ szolgált konkrét előképként. Dunaújváros “csűrkatedrálisát”³⁹ követően újabb, a paraszti gazdaságból vett forma; ismét a gazdálkodó emberek mélyen hívő kultúrája képezi a konstrukció szilárd formai-szellemi alapját.

kerek pajta

³⁵ Nagy T., i.m., 46.

³⁶ Vargha Mihály: Evangélikus templom, Balatonboglár, 1999, In: Finta et. al: *Magyar építészet, 1989-1999*. Budapest: Gyorsjelentés Kiadó, 1999, 99.

³⁷ Nagy T., i.m., 64.

³⁸ Nagy T., i.m., 64.

³⁹ Sulyok Miklós: (Magyar) Tradíció és innováció patikamerlegre téve. *Magyar Építőművészet*, 2020. meonline.hu/en/magyar-epitomuveszet-hirek/bucsu/tradicio-es-innovacio-patikamerlegre-teve (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

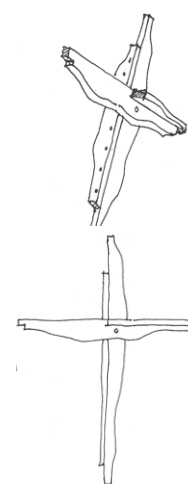
Egyetemes állítás a helyi adottságokkal egyeztetve, organikus formavilág kortárs átírása történt szakrális funkcióra. Maga a szerkezet a dísz, visszafogott, józan mozdulatok formálják a tereket.

Nagy Tamás a templom bútorainak kialakítása során nem alkalmazott belsőépítész, a padok és a fakereszt is saját tervei alapján valósult meg. A tölgyfa padok és a fenyő karzat meleg, otthonos érzetet teremtenek. A karzatról eszünkbe juthat Sopronnémeti, tágabban pedig a Felső-Tisza-vidéke népi építészeti példái. A padosorok végleges méretei kísérletezéssel alakultak ki, eredményül a shaker formakultúra és a magyar paraszti világ jegyeit egyaránt hordozó bútorok születtek⁴⁰. Az Úrasztala egyszerű vízszintes sávozása szintén figyelmet érdemel: súlyos fatalapzat helyett finoman tagolt az oltár előtt álló térelem bejárat felőli oldala. Hivalkodás nélküli cizellálás, könnyítés.

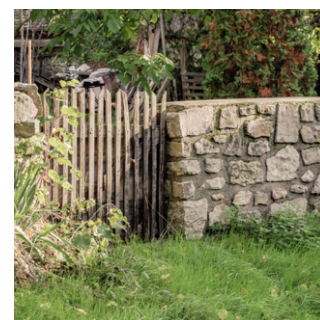
A tervezői jelenlét ahogyan korábban, itt is hozott változásokat a kivitelezés során. Nagy Tamás a fűrésztelep meglátogatásakor talált rá a természetes, szabálytalan oldalú széldeszákra. Így alakult ki az "ember-kereszt"⁴¹: az egyedi formájú fa oltárdísz. Finom aszimmetriáját a hossz tengely másik végpontja, a bejárat kapu üvegezése tükrözi. Szimbólum ez is: a természet felé nyitott beltér berendezése is az organikus formakincshez közeledik. Jó akusztikája révén a templom koncertteremként is működik⁴², így egyházi szerepe mellett a település lakóinak kulturális, szellemi otthonaként is szolgál.

Külső megjelenés, anyaghasználat szempontjából – helyspecifikus elemeitől eltekintve – a korábbi két templommal rokon a épület. Tégla helyett helyi terméskő került a falakra. A szabálytalan kövek megmunkálatlanságukkal fokozzák a természetközelség érzését, emellett a Balaton-felvidék vernakuláris építési kultúrájára is utalnak. A fa nyíláskeretezés és a réz tetőfedés⁴³ már megszokottnak számítanak Nagy Tamásnál, itt is mértéktartó, adekvát választás mindkét anyag. A festetlen, természetes tónusok idővel egymáshoz hasonlóvá érnek, a szemnek kellemes vizuális harmóniát hoznak létre.

Külön figyelmet érdemel a kör alaprajzú harangtorony. Nyújtott alakja ellenére érezhetően az épülethez szervesül, ellensúlyozza a templomtér

"Ember-kereszt"

fakapu és kőkerítés Dörgicsén

⁴⁰ Kovács Á., i. m.

⁴¹ Nagy T., i.m., 64.

⁴² Balatonboglári Evangélikus Templom. *Reformáció, MNL*, 2018
reformacio.mnl.gov.hu/orokseg/balatonboglari_evangelikus_templom (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

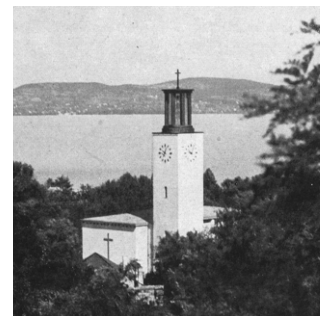
⁴³ Evangélikus templom - Balatonboglár. *Hazai középületek*, 2015
hazai.kozep.bme.hu/hu/evangelikus-templom-balatonboglár (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

kompakt, laposabb tömegét⁴⁴. Filigrán fedése, felső harmadának perforációi a perzsa széltornyokkal mutatnak távoli hasonlóságot. Közelebbi rokona mindössze néhány saroknyira található: Kotsis Iván 1932-es katolikus temploma. A modern formanyelvhez illeszkedő négyzetes alaprajzú torony tetejére kerek, lanternára emlékeztető végződés került. Hat évtizeddel későbbi párja nyílásaival, azok tagolásával igazodik megjelenéséhez: a vízparti településen immár két szellemi-szagrális “világítótorony” áll.

A balatonboglári templom fontos erénye az átláthatóság⁴⁵. Nincsenek rejtett zugok, minden tisztán és egyértelműen tárulkozik fel. Különleges nézőpont: a kilátó felé vezető lépcső néhány foka, mielőtt az út az erdőbe futna. Innen nézve szemmagasságban vannak az ablakok, a beltér rejtett marad, a természetet látjuk, át lehet tekinteni az épületen. A belső terek ugyanezt az egyszerűséget képviselik: a templomba lépve azonnal befogadható a térrendszer. Megnyugtató a sarkok, síkváltások nélküli elliptikus kontúr.

Nagy Tamás bútortervei képzőművészeti igényességűek. Az épület formálásába, anyaghasználatába szervesen illeszkedő padok, karzat és kapu harmonikus szólamai egészítik ki kő, fa és fém nyugodt dallamát, hogy a végeredményként születő mű koherens összhangzatként hirdethesse Isten dicsőségét.

A formák gyökerei Nagy Tamásnál szerteágazóak, országokon és korokon ívelnek át. Lényeges azonban, hogy ezek a referenciák nem csupán felszínes, alaki relevanciával bírnak. A shaker kultúra letisztult egyszerűsége önmagában is indokolt forrássá avatná azt, azonban mélyebben vizsgálva történetüket ez a kötődés még erősebbé válik. Rendszeretük, mély vallásosságuk és épületeik “nemes egyszerűsége”⁴⁶ révén a formakezelés és -alkotás mellett az életvitelnek is követendő példái. Ez az értő átírás figyelhető meg a széldeszák ihlette kereszt esetében is: a természet adta formáknál nem kell szebbet akarni – elég feltekinteni a feszület fölé az időtlen változatosságban pompázó erdőkontúrra. Ahogy a terméskövek a falon: szabálytalan, szép, és a maga módján tökéletes.

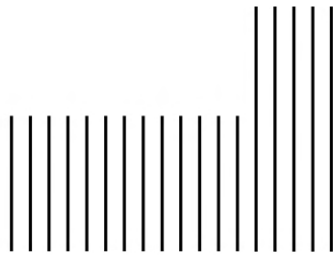
Katolikus templom, Balatonboglár

⁴⁴ Vukoszávlyev Zorán: Balatonboglár, evangélikus templom. *Szagrális építészet*, 2009
szakralis.wordpress.com/2009/07/26/balatonboglár-evangelikus-templom-1993-1999 (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

⁴⁵ Kovács Á., i. m.

⁴⁶ Nagy T., i.m., 64.

Gödöllő

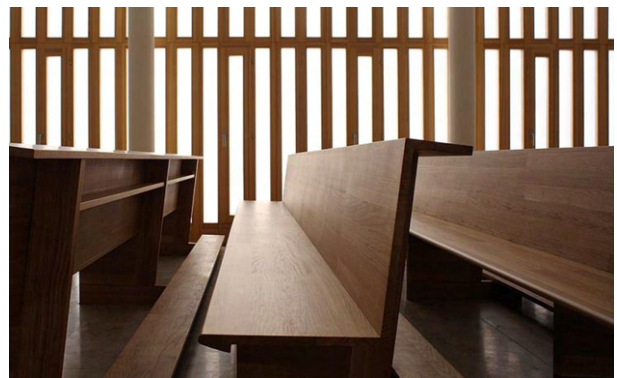
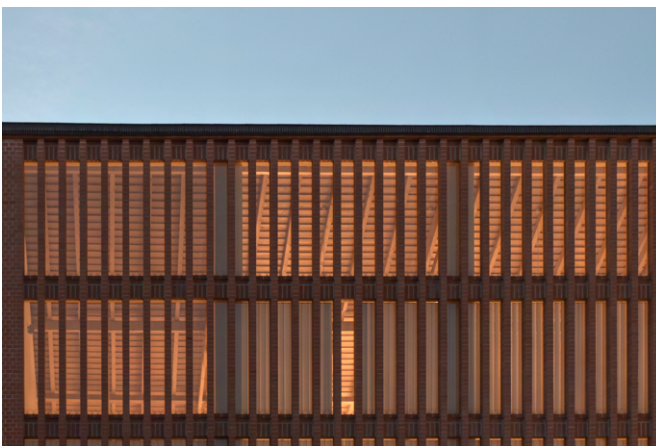

*“Day by day, stone by stone
Build your secret slowly
Day by day, you’ll grow too
You’ll know heaven’s glory”*

*Napról napra, kőről kőre
Titkod építsd lassan
Napról napra nőttön nőve
A mennyre nyílik ablak.*

Donovan: The Little Church /részlet/
A Napfivér, Holdnővér című film zenéjének szövege

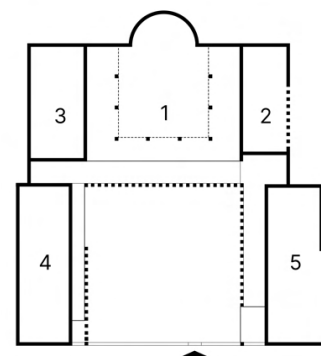
Buzgó őszi alkonyat Gödöllőn. Emberek sietnek boltba, emberek ballagnak hazafelé. A templom előtti téren béke honol. Lassan felgyúlnak a lámpák, meleg fény árad bentről. Emberek közelednek. Mosolygó idős arc fordul felém. “Be lehet jönni, nyitva vagyunk!” Udvar, előtér, templomtér. A padokban ülve néhányan éneket mormolnak. Séta a karzaton. Megilletődött lépések. Szótt képek a falakon. Meghitt, áhítatos otthonosság. Ez a világ szebb, tisztább, barátságosabb, mint a kinti. Jó itt.

Gödöllő katolikus közössége számára a rendszerváltozás utáni évek növekedésének köszönhetően egyre szűkebbnek bizonyult a Grassalkovich-kastély kápolnája, így meghívásos tervpályázatot írtak ki egy új templom építésére.⁴⁷ Így történt, hogy Nagy Tamás pályája során első alkalommal tervezhetett római katolikus épületegyüttest. A tervezés 2001-ben kezdődött, a három szakaszra bontott kivitelezést követően 2008-ban szentelték fel a teljes templomot. Az építető felekezet más, mint eddigi templomai esetében, az építészeti minőség és alkotói magatartás azonban változatlan. Gödöllő és Dunaújváros különböznek, mégis rokoníthatók: ami amott ív, az itt él, ami ott tojás, az itt négyzet. A téglá azonban téglá marad, ahogyan a gazdagon rétegezett kulturális referenciák is jelen vannak mindkét épület esetében.

Az építési helyszín a városközpont közelében, a forgalmas főutaktól azonban távolabb található, környezete heterogén.⁴⁸ A telek körül panelek és családi házak állnak, korok, színek és formák keverednek zavarba ejtő sokféleségben. Az igazán sehová nem tartozó park, "senki tere" közepén elhelyezett tömeg megnyugtató csendet jelent a környezet vizuális zajában.⁴⁹

Alaprajzi értelemben egy négyzetes udvart U-alakban 3 oldalról övező tömegkompozíció szervezi a három funkcionális egységet: a parókiát, a közösségi házat és magát a templomteret. Ez az elrendezés a középkori kolostorkertek mintájára jött létre, a belső közlekedők egy kerengőre emlékeztetnek. A plébánia részét képezi két lakóegység, tanácsterem, könyvtár, valamint egy iroda is, a közösségi ház foglalkoztató, illetve közösségi terekre bontható⁵⁰. A kerengőszerű összekötő folyosó a templom oldalán előtérre bővül, innen nyílik a szent tér. Ennek elrendezése a pályázati tervhez képest a plébános kérésére módosult⁵¹, a megépült formában a hosszhajó közepén áll a szentély és az oltár. Így a térszervezés által is a liturgia kerül a középpontba. Az udvar negyedik oldalán nem áll épület. E hiány rendeltetése többértű: egyrészt nyitottságot, megközelíthetőséget fejez ki, másrészt főhomlokzattá emeli a templom udvari oldalát. Szemből nézve a két zárt oldalszárny tömör

- 1 templomtér
- 2 kápolna
- 3 plébánia
- 4 lakóegységek
- 5 közösségi ház

⁴⁷ Szentháromság Templom - Gödöllő. *Hazai középületek*, 2013.

hazai.kozep.bme.hu/hu/szentháromság-templom-godollo (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)

⁴⁸ Masznyik Csaba: Fény és forrás. Szentháromság katolikus templom, Gödöllő. *Régi-új Magyar Építőművészet*, 2007/5, 36-37.

⁴⁹ Vukoszávlyev Zorán: Gödöllő, Szentháromság római katolikus templom. *Szakraális építészet*, 2009. szakraalis.wordpress.com/2009/07/29/godollo-szentháromság-romai-katolikus-templom-2001-2007 (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)

⁵⁰ Nagy T., i.m., 124.

⁵¹ Masznyik Cs., i. m.

fala és a befelé lejtő-mutató félnyeregteretők a négy szint magasságú áttört téglarácsra⁵² irányítják a szemlélő tekintetét. Ez a ritmikusan perforált nagy üvegfelület kiválóan bevilágítja a belteret, az osztások által izgalmas fény-árnyék játékot hozva létre. Kintről szemlélve a belső oldalon elhelyezett pillérek is felsejlenek, mélységet, térbeli rétegezettséget adva ezzel a homlokzatnak. Téglából rakott pillérek tagolják a két oldalszárny udvar felőli oldalát is⁵³. A monolitikus, homogén megjelenést az összes látszó falfelület téglaburkolata, illetve az ajtók, kapuk teszik teljessé. A kertfal, a bejáratok és a belső nyílások határoló szerkezetei egyaránt függőlegesen sávozottak, szorosan az épülethez forrasztva annak részleteit is.

Az épület külső megjelenésének lehangsúlyosabb eleme a 3 szintes középső épülettömeghez csatolt 7 szint magas⁵⁴ torony, mely a szakrális funkciónak megfelelően vertikális irányultságot ad a kompozíciónak, egyszersmind az egyházi funkció jelenlétét is hirdeti a városi szövetben. Formai előzménye az aszói evangélikus gimnázium főbejázatát kijelölő csonkatorony, mely esetében az olasz történeti építészet volt Nagy Tamás inspirációja⁵⁵. Nevezetesen a középkori Itália négyszög alaprajzú, díszítetlen lakótornyai, illetve a hozzájuk hasonló campanilék. A magasba törő egyszerű forma mesterkéletlen ereje hat Gödöllő tornya esetében is a szemlélőre. „Hivalkodás helyett jelenlét” – fogalmazta meg⁵⁶ reményét az építész.

Az aszói gimnázium a torony mellett a beépítés jellegében is kapcsolódik e templomhoz: az épületek elrendezése egyértelműen kijelöl, keretez egy belső udvart, mégsem teljesen zárt az elválasztás a környezettől. A szerzetesi építészet terén pedig a Hans van der Laan által tervezett hollandiai St. Benedictusberg apátság letisztult geometrizáló formakultúrájával fedezhetünk fel párhuzamot. A látszó téglafelületek, a pillérekkel tagolt négyzetes, négyszöges alaprajzú terek mindkét esetben az elmélyült spiritualitás környezetét teremtik meg.

San Francesco, Assisi

St. Benedictusberg

⁵² Nagy T., i.m., 124.

⁵³ Vukoszávlyev Zorán: Gödöllő, Szentháromság római katolikus templom. *Szakrális építészet*, 2009. szakralis.wordpress.com/2009/07/29/godollo-szentharomsag-romai-katolikus-templom-2001-2007 (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)

⁵⁴ Szentháromság Templom - Gödöllő. *Hazai középületek*, 2013. hazai.kozep.bme.hu/hu/szentharomsag-templom-godollo (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)

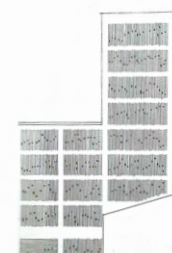
⁵⁵ Nagy T., i.m., 56.

⁵⁶ Nagy Tamás: Tervezői gondolatok a Gödöllői Szentháromság Templomról. *Építészfórum*, 2007. epiteszforum.hu/godolloi-szentharomsag-templom (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)

A templom beltere az ellenpontozás remekműve. U-alakú karzat öleli körbe az oltárt, amely a három épületszárnyal szegélyezett, egyik oldaláról megnyitott “sziget” átírása, kicsinyített tükörképe⁵⁷. Hasznos funkcióval: összesen közel 1000 főt is kiszolgálni képes tér jött így létre. A hajó belsőépítészeti kialakítása protestáns hagyományokat idézően letisztult; egyszerű fapadok és harmonikusan monokróm, natúr színvilág a meghatározó. Fehér falak és látszó fedélszerkezet egészíti ki az összképet. Ezzel alkot kontrasztot a félköríves apszis: az épület egészét tekintve az egyetlen íves forma⁵⁸, egyben a szögletes karzat ellenpontja. Itt találjuk Nagy Tamás egész életművének talán leggazdagabb kulturális alapokon nyugvó építészeti szimbólumteremtési kísérletét. Fény, színek, zene, vallás, építészet. Ezen öt elem páratlan szinesztéziája a színes üveglablakkal perforált íves felület.

Alexander Skrjabin, a századforduló idején élt orosz származású zeneszerző és zongorista nevéhez fűződik az a kód, amely minden zenei hanghoz egy színt rendel. A hallás és látás ezen összekapcsolása képezte az alapját Nagy Tamás első homlokzati koncepciójának: a Kyrie Eleison gregorián verziójának “színkódolt” változata díszítette volna a 4 szintes üvegfalat. Ez a megoldás a rendkívül magas várható költségek miatt módosult: végül az apszis 63 ablakát díszítették e módon. “Mentés másként” – írja⁵⁹ a tervező.

A változtatás értelmezhető úgy is, hogy a végül megvalósult forma voltaképpen növeli az eredeti koncepció eleganciáját, illetve erősíti az egész épület és az apszis viszonyát. Az egyértelmű és távolról is látható főhomlokzati elhelyezést mellőzve az épület visszafogott, puritán megfogalmazása, és a szinte transzcendens színes ablakok kontrasztja hatékonyan irányítja a figyelmet az apszisra. Az egyetlen íves téri elem az egyetlen polikróm elem is az épületben. Az íves formából kihaló függőleges hasábok a beltéri világítótestek alakjával is kapcsolatban állnak. Mintha a henger alakú lámpák kimetszése hozta volna létre az apszis ablakait - mintha az íves fal “fényanyagú” külön entitás lenne, amely világossággal árasztja el a templomot. Formai, felszínes síkon távoli, absztrakt, ám szellemi alapját tekintve a katolikus templomépítési tradícióhoz szilárdan igazodó megfogalmazás.

kották a homlokzaton

Skrjabin színköre

⁵⁷ Szentháromság Templom - Gödöllő. *Hazai középületek*, 2013. hazai.kozep.bme.hu/hu/szentharomsag-templom-godollo (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)

⁵⁸ Nagy Tamás: Tervezői gondolatok a Gödöllői Szentháromság Templomról. *Építészfórum*, 2007. epiteszforum.hu/godolloi-szentharomsag-templom (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)

⁵⁹ Nagy T., i.m., 126.

Gödöllőn a fény bejutása, kezelése a belterekben egységes szervező elv mentén történik. A főhomlokzaton az áttört téglarács nagy üvegfelülete egyfajta blende-ként működik, gazdag és ritmikus természetes bevilágítást biztosít a templomtérben. Különleges helyzetű a templomhoz kapcsolódó kápolna: a befelé fordulás tere fényt igényelt, azonban a ki-belátás kerülendő volt. A blende-analógia értelmében itt „50 százalékos a rekeszállás”⁶⁰: savmaratott üveg ad egyenletes, szórt fényt. A függőleges sávozás és a tölgyfa padok egyedülálló, időtlen eleganciájú belvilágot teremtenek.

Nagy Tamás gödöllői temploma párhuzamba állítható Dunaújváros evangélikus templomával, mely az életmű egészét tekintve legközelebbi rokona. ‘Erős Vár’⁶¹ mindkét épület; védelmet és biztonságot sugároznak. A újjászülető hitélet tojásmotívuma és a kolostorudvar-átirat egyaránt a vallás által képviselt, napjaink szekuláris világában korábbi jelentőségüket, helyüket elveszteni látszó szigorú morális elvek téri kivételései. Szigetek ezek: nyitott, befogadó és barátságos menedékei a megnyugvást kereső léleknek. A gödöllői sokhangú környezetben rendületlen nyugalmat képviselő kompozíció⁶² koncepcionális gyökere Balatonboglárral állítható párhuzamba. A shakerek, ahogyan a középkor szerzetesrendjei, a hit által egységbe forrasztott vallási-világi életközösséget alkottak. Korunk profán értékek és érdekek vezérelte világában a vallás egésze is ilyen különálló kis közösségekké látszik szétesni. Ezt az egyre erősödő elszigetelődést fejezi ki a gödöllői templom is, mely magas építészeti minősége, univerzális értéke által a folyamat lassítását, lokális értelemben akár megfordítását is szolgálhatja.

Kolostorkertet idéző udvar, kerengő-átirat közlekedőterek, üveggé szilárdult, fénné szelídült gregorián könyörgés az apszisban. A tiszta szakralitás elemi erejű gyökereiből táplálkozó, a kortárs templomépítészeti megkerülhetetlen mesterművévé terebélyesedő kompozíció. Az épület méltósággal áll, csendesen, mégsem némán.

Kyrie eleison

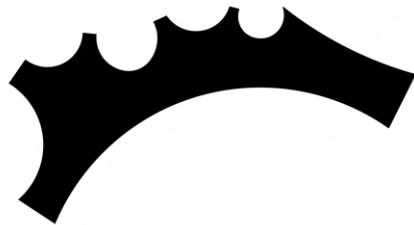
Christe eleison.

⁶⁰ Nagy T., i.m., 126.

⁶¹ Bükki-Gála Nóra: Az apró dolgok istene. Avagy gondolatok a gödöllői Szentháromság-templomról. *Octogon*, 2007/5, 65-69.

⁶² Vukoszávlyev Zorán: Gödöllő, Szentháromság római katolikus templom. *Szakrális építészeti*, 2009. szakralis.wordpress.com/2009/07/29/godollo-szentharomsag-romai-katolikus-templom-2001-2007 (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)

Szentkút

*“Szeretem a ködöt, amely eltakar, és egyedül lehetek benne.
Szeretem a ködöt, mert csend van benne, mint egy idegen országban [...]”*

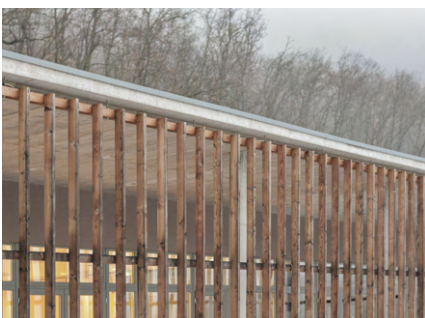
Fekete István: Köd – novella (részlet)

Puha köd leng a Cserhát dombjai között. Decemberi hétköznapi délután – embert nem látni. Teljes a csend, időtlen a nyugalom.

Hó ropog a léptek nyomán. Völgyben járunk, hívó, átölelő, befogadó völgyben. Az épületek nagyok, de nem aránytalanok, illenek ide. Ív, szeglet. Domboldal, templom, kerengő. Az erdő benyúlik a mesterséges terekre, és fordítva. Ellentét helyett összhang. Séta – bejárás – zárandoklat.

Sebesen szállnak a percek, fogy a fény.

Eljött a búcsú ideje.

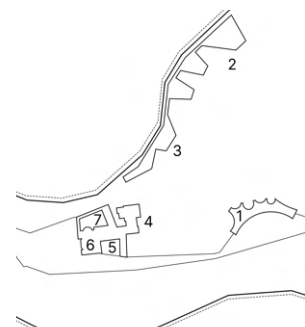

Nagy Tamás 2015-ös zarándokközpontja életművének legnagyobb léptékű alkotása. Jelentős fizikai kiterjedése mellett a meglévő környezetbe történő különböző mérvű beavatkozásokat foglal magába: szakszerű műemléki rekonstrukciótól egy szerteágazó, nagy területigényű programnak eleget tevő új épületegyüttes kialakításáig számos építészeti kérdésre kellett adekvát, és úgy funkcionálisan, mint szellemi értelemben egységes válaszok sorát megfogalmazni. A természeti környezetbe való illeszkedés mellett a zarándokok spirituális elmélyülését biztosító terek és a magas látogatószám által megkívánt jelentős méretű profán egységek elválasztása⁶³, egyszersmind a kényelmes használatot lehetővé tevő elhelyezése volt lényeges szempont.

Munkák és inspirációk című könyvének első oldalain Nagy Tamás hét képben foglalja össze azon impulzusokat, amelyek terveit, építészeti gondolkodását meghatározták. Ezek közül az ötödik a Cserhát egy dombját ábrázolja, melyen keréknyomok által válik láthatóvá a megművelt terület formája. “Valahogy így kellene egy házat is letenni a helyére.”⁶⁴ – fogalmazott. A természetes és a mesterséges környezet viszonya, egyensúlya, ahogyan minden tervében, itt is központi kérdés volt. A harmóniára törekvés a kültéri felületek rendezése mellett a két új épület tájba illesztésénél érvényesül leghatározottabban, autonóm értéként.

A zarándokközpontot megközelítve elsőként a fogadóépület tárul a látogató elé. Belső, út felőli oldalát íves oszlopsor övezi. A történeti vallási építészetből a római Szent Péter-bazilika előtti Piazza Obliqua kolonnádjá, hazai viszonylatban pedig a pasaréti téri modern buszforduló árkádsora idézhető előképként. A völgy felőli oldalon az épület lábakon áll, érintetlenül hagyja a természetes lejtőt, íves kontúrjának öblei fákra fognak közre. Az alaprajzi formát felesége, Lovas Ilona képzőművész ihlette: az ostyakészítésből megmaradt perforált korongok gyakran képezték részét, alapanyagát munkáinak. Ezek egyikének felnagyított formája inspirálta a fogadóépület völgy felőli homlokzatának hullámzó alakját. Itt kaptak helyet a megérkezés és távozás során igénybe vett helyiségek: információs központ, mosdóblokk, kegytárgyüzlet és egy kiállítótér.

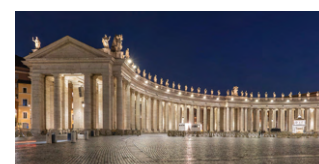
A lágy ívű formák téri ellenpontja az északi szárny, mely elsődlegesen étteremként és zarándokszállásként funkcionál. A közel 300 méteres homlokzat törtvonalú farács szalag mögött fut, a tömeg nagy része a hegyoldal lejtőjébe

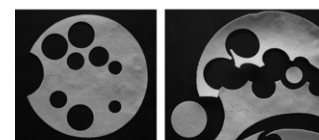
- 1 fogadóépület
- 2 zarándokszállások
- 3 kiszolgálóegységek
- 4 zarándokszállás
- 5 gyóntatóudvar
- 6 templom
- 7 kerengő

Pasaréti buszforduló

Szent Péter tér, Róma

ostyamaradékok

⁶³ Nagy T., i.m., 162.

⁶⁴ Nagy T., i.m., 21.

van süllyesztve. A kialakítás a száraz föld repedéseit idézi.⁶⁵ A mesterséges beavatkozás törést hoz létre a természeti környezetben, mely tagadhatatlanul jelen van, ám visszahúzódó, szerény elem: a függőleges elemek egyenletes ismétlődése csupán egyetlen lépés az erdő fáinak ritmikus staccatójától. Dunaújváros és Gödöllő téglarácsainak visszhangjaként⁶⁶ is tekinthetünk erre, mely anyagával a helyhez, geometriájával pedig az életmű korábbi épületeihez kapcsolódik. A gesztus jelentésének rétegeit tovább kutatva a hely történetéhez, szellemiségéhez szorosan kapcsolódó utalást is felfedezhetünk. A monda szerint Szent László lovának patanyomát felhasítva fakasztott itt forrást, mely aztán Mária-jelenések által vált Szentkúttá – országos hírű zarándokhellyé⁶⁷. A föld repedése mint lokális motívum történelmi üzenete ezredéves távlatból halkán ugyan, de hallhatóan van jelen az új épületben. A helyi és univerzális értékek egyidejű narratívája immáron alkotói kézjegyként határozza meg az együttes építészeti-kulturális karakterét. A farács-szalag az egységes, természetközeli homlokzati megjelenés mellett a belterektől függetlenül kezelt határréteggként különböző mélységű fedett-nyitott tereket is létrehoz. A népi építészet tornácainak kortárs, léptékváltott átírata ez. A fedett átmeneti tér a fogadóépület oszlopsorának párja⁶⁸, összekapcsolja a két kontrasztos tömeget. Fent és lent, lebegés és barlangszerűség, körívek és szögletes élek: a téri ellenpólusok visszafogottan dinamizálják a monumentális kompozíciót.

Felmerülhet a kérdés: egy történetileg ilyen dúsan rétegezett környezetben miképp kaphat helyet két ennyire erős karakterű forma? A válasz az elhelyezés maga: e két épület a meglévő elemektől távolabb, a völgy 'külső', vagyis a szekuláris világhoz közelebb eső oldalán áll. A térbeli elválasztás fizikai távolsága fejezi ki az újonnan épített részek időbeli különbségét, és szabadítja fel kellően a tervezőt a szoros illeszkedés kényszere alól⁶⁹.

Ez a döntés új feladathoz vezetett: a szabadtéri felületek, terek kialakításához. Bazalt kockakő utak szövik át, fonják egységbe az épületek közötti útvonalakat és a külső tereket is.

⁶⁵ Nagy T., i.m., 162.

⁶⁶ Szabó Levente DLA: Továbbépítéstől az ábrázolásig. Megújult kegyhely Mátraverebély-Szentkúton. *Metszet*, 2016/1, 8-17.

⁶⁷ Vukoszávlyev Zorán PhD: Elemek ritmusos sora egy út mentén. Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely. *Octogon*, 2015/6, 54-61.

⁶⁸ Vukoszávlyev Z., i.m.

⁶⁹ Szabó L., i. m.

A támfalakban elhelyezett kegytárgyüzlet és téli kút az egységes megjelenés jegyében a zarándokszálláséhoz hasonló függőleges tömörfa rácsozat mögött rejtőznek. A fogadóépület befejezetlen körív-formáját kis léptékben ismétlik a fák körüli kerek padok – ülőfelületet biztosítanak, és a növényzetet is védik.

A további beavatkozások – a patakmeder kitisztítása, tereplépcsők és támfalak kialakítása – a természetes lejtések és adottságok figyelembe vételével történtek. Az épületek körüli műtárgyak, tájépítészeti elemek is az építészet koncepció alapelvei szerint valósultak meg.

Nagy Tamás megfontoltan nyúlt a meglévő részegységekhez, a rendházhoz, a templomhoz és a zarándokházhoz. A 18. századi barokk templom és kolostor igényelte a legkisebb léptékű beavatkozást. „Finomhangolás” – jellemezte a rekonstrukciót az építész⁷⁰. A templom barokk oltárát és szószékét restaurálták, a bútorok, illetve a gyóntatófülke megújult. Utóbbi függőleges rácsozata a kültéri projektelemeknél alkalmazott homlokzati megjelenéshez kapcsolja a belső tér kialakítását is. Jelentős módosulás a padló anyagának cseréje: a nemes mészkő burkolat az eredeti atmoszférát megtartva finoman deríti a templom terét. Ugyanez az anyag került a tér jellegének meghatározása érdekében a gyóntatóudvarba is: a zarándokútvonalakról leváló intimebb tér a padozat különbözősége okán is átmenetet képez úgy a fizikai, mint a szellemi kinti és benti világok között.⁷¹ A zarándokház felújításának eredménye egyszerű komfortot nyújtó, visszafogott megjelenésű épület, amely ablakainak függőleges rácsozású spalettáival fejezi ki az együtteshez tartozását.

Az együttes legbensőségesebb eleme a kolostorkert, illetve a hozzá tartozó kerengő. A szerzetesek számára készült, elmélkedésre szolgáló tér szigetszerű elzártsága, önálló, a külső elemeknél is csendesebb megfogalmazása Peter Zumthor 2011-es, Serpentine Gallerybe tervezett pavilonját idézheti fel.⁷² Egyszerű négyzetes faoszlopok támasztják a fémfedésű félnyeregteret, fa és beton nyers, őszinte felületei láthatóak mindenhol. A folyosó vonalában álló idős, nagy fenyő megmaradt, törzse úgy halad át a tető nyílásán, ahogyan Sverre Fehn velencei pavilonjában⁷³ – a fa szerves részévé válik az épületnek. A ferences hitvallás gyökereit, alapelveit tükröző, harmonikus megoldás. A

Serpentine Pavilion

Északi pavilon

⁷⁰ Nagy T., i.m., 160.

⁷¹ Sulyok Miklós: Mindannyian zarándokok vagyunk. A mátraverebély-szentkúti Nemzeti Kegyhely felújítása és bővítése. *Magyar Építőművészet*, 2015. meonline.hu/archivum/mindannyian-zarandokok-vagyunk (utolsó elérés: 2022. 08. 27.)

⁷² Szabó L., i. m.

⁷³ Nagy T., i.m., 160.

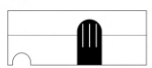

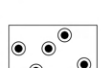

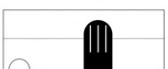

kerengő falai kitakarják az emberek járta külső tereket, így bentről szemlélve a tető vékony fémszalagja felett az érintetlen erdő tárulkozik fel a maga teljes fenségében. Meditatív környezet; a formák és anyagok csendje által a gondolatok tere jön létre.

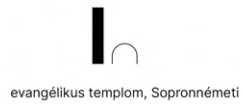
A szentkúti zarándokközpont méltán tekinthető annak ellenére is Nagy Tamás főművének, hogy korábbi munkáitól funkció, lépték, és téri környezet szempontjából is különbözik. Templomai, középületei jellemzően új építésű konstrukciók sűrű beépítésű épített szövetben, vagy annak peremén. A balatonboglári templom az egyetlen kivétel, melynél a természetvédelmi terület közelsége a beltér kialakítása során elsődleges szemponttá vált. A szentkúti kolostorkert kapcsolatba hozható Balatonboglárral; a környező természet intenzív vizuális belső téri jelenléte a kerengő felett láthatóvá váló erdő, illetve a kerület mentén körbefutó magas szalagablak által egyaránt megvalósul. A formanyelv és gondolkodásmód azonossága folytán több korábbi épületéhez fedezhetünk fel hasonlóságot: a helyszínen álló történeti örökség Sopronnémetivel állítható párhuzamba, ott egy szakrális funkciójú elem hozzáadására volt szükség, míg itt a spiritualitást kiszolgáló, kiegészítő épületek tervezésén volt a hangsúly. Dunaújvárossal a kis méretű tárgyi inspiráció – tojás, illetve ostya – épületléptékvé nagyítása rokonítja, a kerengőfolyosó és kolostorudvar-típológia Gödöllőt visszhangozza.

Az épületegyüttes nagy erénye a kis részletektől a táji léptékű gesztusokig következetesen egységes formálás: a gyóntatófülke ajtaját és a zarándokszállások háromszáz méteres homlokzatát szoros formai analógia forrasztja szerves egésszé. A függőleges farács mindkét helyen és méretben indokolt, funkcionális és mértékletes, az alkotói életmű ívét koherensen folytató megoldás. Léptékváltott, ám változatlanul magas színvonalú építészet ez; a kristálytisza alapelvek univerzalitásának bizonyítéka, melynek jelentőségét tovább növeli a történeti kontextushoz való igazodás. Műemlékvédelmi szempontból is átgondolt, érzékeny beavatkozás történt a meglévő épületek esetében, a kevés új elem hozzáadása az átfogó vizuális egység megteremtése érdekében történt.

Nagy Tamás szentkúti munkája komoly és megszentelt építészeti pillanat; újszerűséget és történelmet finoman egyensúlyozó architektúra. Ahogy a völgyet szegélyező dombok vezetnek a szakrális terek felé, kompozíciója úgy jelöli ki az útvonalat az érkezők számára. Mert az épületek fontosak és szükségesek ugyan, értelmük, lényegük mégsem önmaguk. Hanem a hívő, a látogató, a zarándok. Az ember.

Összegzés

organikus				+		
népi					+	
szakrális						
művészeti				+		
természeti				+	 	
nemzetközi					+	
fény					+	

Dolgozatom összegzése az egyes épületek elemzése során vizsgált hivatkozások, jelképek tágabb összefüggéseinek feltárására vállalkozik. Hét kulcsfogalom jelöli a szempontokat, referenciákat, melyek a fenti épületeken túlmutatva a gondolatok és formák Nagy Tamás teljes munkásságán átívelő evolúciójára világítanak rá: az organikus gyökerek, a vernakuláris építési kultúra, szakrális épületek, társzművészetek, természeti jelképek, nemzetközi építészeti referenciák, valamint a fény használata.

	organikus	népi	szakrális	művészeti	természeti	nemzetközi	fény
	+++					+	
	+	+	+		+	+	+
	+	+	+++				+
		+				+	
		+	+		~	+	
		+		+			
					+		+
					+		
			+	+		+	+++
	~	+		+	+++	+	

+++ kiemelkedő jelentőség

+ kimutatható jelenlét

~ közvetett hatás

Az organikus iskola

1991-92-ben épült meg Szombathelyen az Aegon Biztosító székháza, mely határozottan a Makovecz Imre mellett eltöltött évek hatását tükrözi.⁷⁴ Bordaszerű tartószerkezetei és antropomorf homlokzati formálása az organikus iskola hagyományát írja tovább. Dunaújváros temploma (1992) esetében Nagy Tamás tovább lép, az épület formálásában még érezhetőek az organikus gyökerek, de a hangvétel egyénibb már. A székház homlokzatának szimmetrikus szerkesztését csupán a kapualj bontja meg, Dunaújvárosban viszont már erősebb az aszimmetria, az elemek egyenrangúsága helyett az egyes épülettömegek finoman szerkesztett hierarchiája teremt kiegyensúlyozott

AEGON-székház

⁷⁴ Az AB-Aegon Biztosító székháza - Szombathely. *Hazai középületek*, 2014.

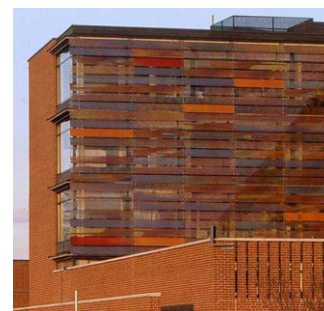
hazai.kozep.bme.hu/hu/az-ab-aegon-altalanos-biztosito-rt-szekhaza-szombathely (utolsó elérés: 2022. 09. 17.)

kompozíciót. Sopronnémeti (1997) fakupolája, Balatonboglár (1999) ölelő gesztusa, illetve a 2002-es HungaroControl-székház egyre távolabb lépnek, majd eltávolodnak az organikus iskola hagyományától. Utóbbi és Szombathely viszonyában a funkció és a környezet (két eltérő városi szövet határán álló irodaház) lehetőséget ad a közvetlen összehasonlításra. Könyökfák, előtetők és változatos nyílások helyett egyszerűbb, tagolatlan téglahomlokzatok sorolása látható Ferihegyen, az egyéni hang ötletgazdagsága a belső udvarok madártoll-lamelláiban érhető tetten. Az irodaház és a gödöllői Szentháromság templom (2001) már puritán, szigorú architektúra, Szentkút két új épülete pedig felszabadult, személyes és autonóm formakésziségről tanúskodik. Az ember mint formai előkép helyett az ember mint használó felé forduló szemlélet figyelhető meg a műveken kronologikus sorrendben végigtekintve. A formálás jelképi tartalma megmarad, gyökere azonban változik: az építészeti elemkészlet inspirációs forrásai szerteágazó kulturális-képzőművészeti spektrummá szélesednek. Az organikus vonások: a hullámzó tetők, és az antropomorf szimmetria elcsendesednek, Gödöllő és a ferihegyi épület esetében már a művészeti, természeti inspirációk válnak meghatározóvá.

Dunaújváros hittanterme, Balatonboglár, Sopronnémeti, valamint az aszódi gimnázium kollégiuma és könyvtára esetében egyaránt megjelenik az íves, kerekded alapforma. A monolitikus megjelenést segíti Dunaújváros és Sopronnémeti cserépfedése; a falak és a tető anyaga és színe is harmonizál. Nagy Tamás gyakran egészíti ki ezeket vörösrézzel és vörösfenyővel; az eltérő textúrák ellenére árnyalatában e két anyag is illik az összképbe, szobrászati finomságú, homogén tömegekké avatva az épületeket. Kimondható tehát, hogy Nagy Tamás építészete, főként szakrális épületei az organikus, makoveczi iskolában gyökerező, majd fokozatosan kibontakozó egyéni hangvételi munkák sora, amelyeken keresztül nem az egykori gyökerek megtagadását, sokkal inkább egy nagy formátumú építész egyéniségének kiteljesedését követhetjük nyomon.

A népi hagyomány

Nagy Tamás számára a vernakuláris építészet, a paraszti kultúra gazdasági építményeinek világa formai és szellemi síkon is meghatározó források voltak. A gazdálkodó közösségek szoros harmóniában éltek-élnek a

Ferihegy

természettel, számukra a vallásosság a mindennapok szerves része. Imádkoznak esőért, napsütésért, bő termésért, egészségért. Az ebből fakadó tiszta szakralitás hatja át épületeiket, legyenek azok terménytárolók, istállók vagy ólak.

Első temploma, a dunaújvárosi együttes főhomlokzatának téglarácsát a népi építészeti ihlette⁷⁵. A csűrök tárgyilagos, racionális formai megoldását írja át, nagyítja fel és nemesíti a térbe fényt juttató építészeti elemmé. Az egykori mezőföldi falura ráépített néhai szocialista iparváros határában ez a gesztus további jelentéssel gazdagodik. Nagy Tamás csűrkatedrálisa⁷⁶ a népi kultúrát a vallásgyakorlás tériségével és történelmi kontextussal köti össze.

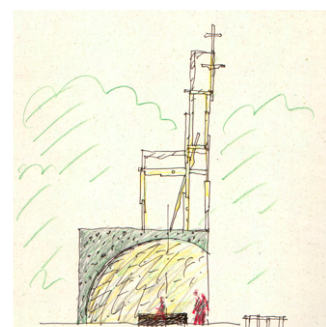
A magyar népi örökség mellett más nemzetek hagyományos megoldásait is alkalmazza: Sopronnémeti téglafalának egységet szimbolizáló kosárfonás-rakásképe a perzsa történeti építészetből ered⁷⁷. A városligeti Regnum Marianum-emlékkápolna tervének alap gondolata, az épület felemelése a kis kőoszlopokra helyezett portugál magtárolók nyomán született.⁷⁸

A vernakuláris építészeti formai előképként jelenik meg az aszódi gimnázium tornacsarnokának téglapillérei esetében: az egyenletes ritmusú, határozott megtámasztások a régi pajták megoldását idézik⁷⁹. Balatonboglár egyedi tervezésű padjai a népi kultúra egyszerű, funkcionális lócáira emlékeztetnek⁸⁰, a falak terméskő burkolata pedig a Balaton-felvidékre jellemző építésmódra utal⁸¹. A szentkúti zárandokszállások háromszáz méteres homlokzata a hagyományos parasztházak tornácait visszhangozza. A hegy lábánál tekergő farács mögött különböző mélységű fedett-nyitott terek találhatóak, védett közlekedőként, illetve az étterem teraszaként működnek. Átírás ez is; a használókat és a környezetbe illeszkedő megjelenést egyaránt szem előtt tartó építész kézjegye.

Nagy Tamás számára a népi kultúra nemes egyszerűségű, generációk által hagyományossá érlelt formai megoldásai, célszerűsége hangolt építési, tárgykészítési tradíciója példaértékűek voltak. Terveiben az elődöktől örökölt

Soajo

A Regnum-terv

⁷⁵ Nagy T., i. m., 17.

⁷⁶ Krizsán András DLA: Az építészet szentsége. Emlékezés Nagy Tamás építészre. *Evangélikus.hu*, 2021. evangelikus.hu/hireink/kultura/az-epiteszet-szentsége (utolsó elérés: 2022. 10. 01.)

⁷⁷ Nagy T., i. m., 46.

⁷⁸ Nagy T., i. m., 74.

⁷⁹ Nagy T., i. m., 63.

⁸⁰ Kovács Ágnes: Az evangélikus templom az igehirdetés által válik szakrális téré. *Új magyar építőművészet*, 2000/1, 14-16.

⁸¹ Vukoszávlyev Zorán: Balatonboglár, evangélikus templom. *Szakrális építészeti*, 2009 szakralis.wordpress.com/2009/07/26/balatonboglár-evangelikus-templom-1993-1999 (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

tapasztalat és tudás korszerű eszközökkel kiegészülve gazdagítja az egyszerre hagyományos és újszerű architektúrákat.

A szakrális előképek

A szakrális építészet történeti gyökerei mindegyik vizsgált műben felfedezhetőek. Dunaújváros és Balatonboglár evangélikus templomai a fallal körülvett erdélyi erődtemplomok mintáját követik. “Erős vár a mi Istenünk” – szól az evangélikus jelmondat. Ezt a védelmet, a közösség és a hit által nyújtott biztonságot fejezik ki Nagy Tamás épületei is. Építészeti és vallástörténeti síkon is jelentőségteljes elemek ezek a falak. Építészeti szempontból azért, mert átmeneti térből nyílik a templom, fizikai és szellemi értelemben is előkészítve a szent térbe lépés ünnepélyességét. Történelmi tekintetben azért, mert nincs közvetlen utcai kapcsolata, ahogy II. József türelmi rendeletében rögzítette⁸².

A dunaújvárosi templom metszete a hitélet kezdetére, újra-kezdetére tett utalásként a klasszikus bazilikális térszerkezet történeti formájára emlékeztet⁸³. Sopronnémeti kerekded alaprajza a középkori Magyarország falusi plébániatemplomainak gyakori típusa, a rotundák mintájára készült⁸⁴. Egy kis falu kis közösségének épített épülete, melynek telkén egy százéves torony áll – a körtemplom-forma elegáns és történetileg megalapozott választás ilyen érzékeny kontextusban. A bejárat melletti tornác egyoszlopos, aszimmetrikus megtámasztása a beltérben a karzaton, illetve Balatonbogláron is megjelenik: a Felső-Tisza mentén található református templomokkal rokonítható kialakítás ez. A balatoni templom kettős, elliptikus alaprajzú kupolája és belsőépítészeti kialakítása a shaker formakultúrában gyökereznek⁸⁵. A 18. századi vallási közösség egyszerű, és magas minőségű épületei, bútorai és használati tárgyai, illetve életmódjuk, értékrendjük is példaértékű, méltán illeszthetők az evangélikus templom referenciáinak hálózatába.

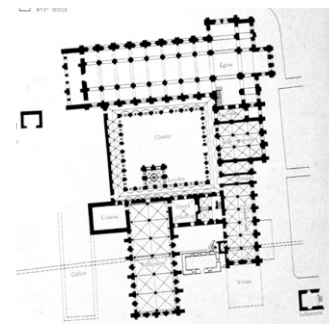
⁸² Nagy T., i. m., 34.

⁸³ Masznyik Csaba: Nagy Tamás építészetéről. in: *Ferencz István, Nagy Tamás és Turányi Gábor építésze*; Múcsarnok, 2002, 102.

⁸⁴ Nagy T., i. m., 46.

⁸⁵ Nagy T., i. m., 64.

Gödöllő szigorú geometrizálása szintén egy vallási fókuszú közösség építészetét követi: a középkori kolostorok mintájára jött létre az épületegyüttes⁸⁶. Négyzetes belső udvara és kerengőszerű közlekedői mellett a tiszta, fehér falak és nemes anyagú, funkcionális bútorok rokonítják többek között a dísztelenségükben szakrális ciszterci monostorokhoz. A balatoni és a dunaújvárosi templomokhoz hasonlóan szigetszerű a gödöllői együttes is: mindhárom a környezettől határozottan elválasztott, mégsem zárt, hanem befogadó, otthonos kompozíció. Szentkúton a templom mellé épített kerengő és kert szintén a szerzetesi építészetből táplálkoznak, a középkori hortus conclususok⁸⁷ formáját idézik. Ez az intim udvar az épületegyüttes viszonyában egyfajta rejtett szigetként viselkedik, így Gödöllővel is párhuzamba állítható.

Fontenay apátság, 12. század

Tárművészeti inspirációk

Nagy Tamás koncepcióit tárművészetekre tett utalások is gazdagítják. Bartók Béla, Bencsik István, Constantin Brâncuși, Alexander Skrjabin, illetve az építész felesége, Lovas Ilona a legfontosabb alkotók számára⁸⁸. Bartók népzenei kortárs eszközökkel interpretáló munkássága egész gondolkodására hatással volt, Bencsik és Brâncuși szobrai szépség, természet és formák összefüggésében hatottak rá, Skrjabin pedig hangok és színek terén folytatott vizsgálatait kapcsán került a látókörébe. Lovas Ilona által az alkotás Nagy Tamás mindennapjainak szerves része volt, a szentkúti épület inspirációja ebben a személyes jelenlétben gyökerezik. A fogadóépület szaggatott ostya-alaprajza az ő műhelyében talált maradék alapanyag felnagyított, pontos mása.

Irodalmi, szöveges alapú referenciákat is találunk az életműben. A Regnum Marianum-kápolna toronyba vezető létrája egy Weöres Sándor-idézet nyomán került a tervbe⁸⁹. A Malatinszky-borászat (2004) leírásában⁹⁰ két Hamvas Béla-idézet olvasható, melyek a koncepció gondolati alapját adják.

⁸⁶ Nagy Tamás: Tervezői gondolatok a Gödöllői Szentháromság Templomról. *Építészfórum*, 2007. epiteszforum.hu/godolloi-szentháromság-templom (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)

⁸⁷ Szabó Levente DLA: Továbbépítéstől az ábrázolásig. Megújult kegyhely Mátraverebély-Szentkúton. *Metszet*, 2016/1, 8-17.

⁸⁸ Nagy T., i. m., 19., 94., 98., 124., 162.

⁸⁹ Nagy T., i. m., 74.

⁹⁰ Nagy T., i. m., 98.

Gödöllőn a színes üveglakok a zenei hangok és fény közötti kapcsolatot fejezik ki és Skrzabin munkássága által nyernek jelentést, a szentkúti fogadóépület alaprajza pedig felnagyított ostyaformára emlékeztet. Lényeges, hogy ezen utalások nem öncélú formai allűrök, hanem minden esetben a kontextusból táplálkozó, az épület kulturális értékét, jelentőségét növelő szellemi referenciák.

Több műben felfedezhető a formákat dinamizáló téri ellenpontozás. Sopronnémeti apró gyülekezeti tere a helyszínen álló száz éves toronnyal alkot kontrasztot, Gödöllőn a szögletes formák racionalitása áll szemben a félköríves apszis transzcendenciájával, Szentkúton pedig a felhasadt föld szögletes töréseiből formált épülettömeg horizontalitása egyensúlyozza a lebegő fehér körcikkeket.

Természeti szimbólumok

Dunaújvárosban a tojást idéző alaprajzi kontúr az újjáéledő hitélet szimbóluma, csíráját a kör alakú gyermekház jelképezi. Aszód kollégiumának alaprajza szintén elliptikus szerkesztésű. A 2003-ra datált ferihegyi HungaroControl-székház belső udvarainak homlokzatain színes üvegpnelek sorakoznak. Repülés - szárnyak - madártollak – vezetett az út a mintákhoz. Az árnyékolókra madártollak felnagyított mintázatainak szitanyomott részletei kerültek⁹¹. Ugyanebben az évben született a budapesti Bocskai úti aluljáró terve, melynek alaprajza egy föld alatti lényhez hasonlatos⁹². A Villány melletti Malatinszky-borászat 2004-es tervében félbevágott szőlőszemek felnagyított, négy színnyomott képei alkották az ablakokat⁹³. Szentkúton a légies ívekkel szemben a völgy túlsó oldalán megbúvó törtvonalú zarándokszállás a megrepedt száraz föld töréseire hasonlatos. Az előbbi épület formálása annak képzőművészeti referenciája, míg utóbbié a környezetnek megfelelően egy természeti jelkép által válik jelentőségteljessé. A szentkúti fogadóépület formai narratívája közvetlenül kapcsolható Lovas Ilona munkásságához. Nagy Tamás számos épületéhez hasonlóan ez is beilleszthető az Ekler-féle nagyításelmélet

madártoll

⁹¹ Nagy T., i.m., 84.

⁹² A Bocskai úti aluljáró. *Építészfórum*, 2003. epiteszforum.hu/a-bocskai-uti-aluljaro (utolsó elérés: 2022. 10. 01.)

⁹³ Nagy T., i.m., 98.

példái közé; ami Makovecz Imre farkasréti ravatalozójánál az ember, az “egyszemélyes tér”⁹⁴, az Dunaújvárosban a tojás, Ferihegyen a madártollak, a Malatinszky-borászat tervében a szőlőszemek, Mátraverebélyen pedig az ostya. Mindegyik felnagyított tárgy jelképi értékű, a kontextushoz közvetlenül kapcsolható elem. Egy-egy épületléptékűvé növelt szimbolikus motívum hangsúlyozza a házak gazdag gondolatiságát.

A társművészeti és természeti referenciákra egyaránt érvényes, hogy rejtettségük által teszik időtállóvá az épületek szellemi értékét. Jelentésük, jelenlétük a befogadók számára nem mindig egyértelmű, értelmezésük, kulturális gyökereik felfedése elmélyült tájékozódást kíván⁹⁵. Nagy Tamás épületei nem épített, anyagba kódolt efemer üzeneteket, sokkal inkább az architektúrával szervesülő belső jelentéstartalmat hordoznak.

Nemzetközi referenciák

A hazai és külföldi építészet számos irányzata, alkotója szolgált mintaként Nagy Tamás számára. Makovecz Imre és az organikus gyökerek mellett a téglából építés 20. századi kultúrája, Rimanóczy Gyula, Jurcsik Károly és Jánossy György munkássága is beazonosítható⁹⁶. Az amszterdami téglaeépítészeti iskola lenyomata, a szobrászi igényességgel formált, gazdag téglarchitektúra jellemzi a szombathelyi biztosító épületét, a dunaújvárosi, sopronnémeti, gödöllői templomokat, valamint Aszód gimnáziumát is. Az aszódi és gödöllői négyzetes alaprajzú torony a középkori Itália lakótornyainak rokonai – Louis Kahn rajzainak közvetítésével kerültek Nagy Tamás látókörébe⁹⁷. A skandináv építészet öröksége több műben is felfedezhető. Gunnar Asplund hengerszerű stockholmi könyvtára és Lewerentz Valdemarsvik-kápolnája hatott az aszódi gimnázium kerekded alaprajzú épületegységeinek formálására. A balatonboglári templom erdő-díszlete az

Asplund, Stockholm (1928)

⁹⁴ Ekler Dezső: Nagyítás az építészetben. Vázlatok az építészet jelentéséhez. In: Ekler: *Téörténetek*. L'Harmattan, 2018. 83.

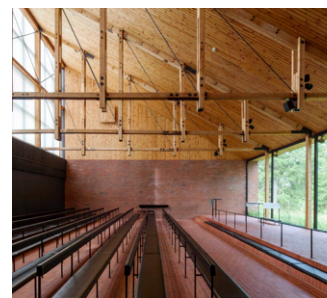
⁹⁵ Pazár Béla: Érdektelen építészet. hazai.kozep.bme.hu/wp-content/uploads/2015/06/Pazar-Bela-Erdektelen-epiteszet-in-ARC-4.pdf (utolsó elérés: 2022. 10. 13.)

⁹⁶ Bojár Iván András, OCTOGON Építészetkritikai Műhely: *Téglaeépítészet Magyarországon*. Budapest: Vertigo, 2002, 18.

⁹⁷ Nagy T., i.m., 56.

otaniemi Siren-kápolna üvegfalát idézi⁹⁸: a természeti környezet mindkét épületben a szakrális tér részévé válik. A szentkúti zarándokközpont kerengőjében a fák megtartása Sverre Fehn velencei pavilonjára emlékeztet. Az íves fogadóépület kolonnádjá a pasaréti buszforduló oszlopsorát visszhangozza⁹⁹. Gödöllő tiszta, funkcionális alaprajza és anyagszerűsége Hans van der Laan építészetével (St. Benedictusberg apátság) mutat párhuzamokat.

Az épületek nemzetközi referenciái földrajzi értelemben lehetnek távoliak, filozófiájuk és alkotóik alapelvei univerzálisak, utánpótlás helyett értő, regionalista átírás történik. Az épített környezet és természet kapcsolata Nagy Tamás minden munkájában fontos kérdés. A skandináv példák ebben is iránymutatásul szolgáltak számára. Sigurd Lewerentz templomait (Klippan, Björkhagen), Alvar Aalto (Muuratsalo kísérleti lakóház, Finlandia-ház), vagy Sverre Fehn (Villa Skagestad, Villa Sparre, Északi Pavilon) épületeit vizsgálva szembevetődő a környezet érzékeny kezelése. A növények, zöldfelületek a mesterséges struktúra részévé válnak, szinte egyenrangú, formáló erejű szőlőként gazdagítják az architektúrát. Ezt a szemléletet örökölte tovább Nagy Tamás saját munkáiban is. Elkülönülés helyett mesterséges és természetes összefonódása, finom átmenete figyelhető meg a szentkúti zarándokközpont tereinek kialakításánál, Balatonbogláron pedig a kint és a bent határa mosódik el hasonló eleganciával.

Otaniemi egyetemi kápolna

Finlandia

Fény

A fény Nagy Tamás házainak egyik legfontosabb építőanyaga. Dunaújváros halszálka rakásképű¹⁰⁰ belső falzatának plasztikáját a téglarácson beszűrődő fény gazdagítja. Sopronnémetiben az ablakok kettős spirálra emlékeztető elrendezése a délelőtti és délutáni bevilágítás gondos tervezésének eredménye. Gödöllőn a fény kiemelkedően sok szerephez jut, melyek részben korábbi épületeinek, tervezési tapasztalatának lenyomatai is. E művében a korábbi hatások a teljes koncepción végigvonultatott allegorikus szervező elvvé érnek össze. Az áttört téglarács épületléptékű blendeként gyűjti és továbbítja a

⁹⁸ Nagy T., i.m., 64.

⁹⁹ Nagy T., i.m., 162.

¹⁰⁰ Szabó Levente: Tojásbéj
arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/13/13szabol.html (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

fényt. A színes üveglablakok mintái itt az észlelés más síkjára kerültek, a vizuális egyszerűség gondolati gazdagsággal párosul. A bensőséges kápolna savmaratott üvege fényt enged be, ki- és belátást azonban nem tesz lehetővé. Szentkúton a templomba új padlóburkolat; világos travertin került, mely a bevilágítás módosítása nélkül világosítja, teszi barátságosabbá a belső teret¹⁰¹.

Az épületekről alkotott képünket, a látogatók, használók hangulatát nagyban befolyásolják a fényhatások, a terek megvilágítása, atmoszférája. Nagy Tamás tudatosan és érzékenyen használta ezt az eszközt – épületbelső meleg, otthonos érzetet árasztanak. A fény bejutását, sűrűségét, és eloszlását az adott környezethez illesztette, így ez a látatlan-látott eszköz is az anyagszerű, puritán belterek meghittségét támasztja alá.

“Nagy Tamásnál nincsenek véletlenek”¹⁰² – olvashatjuk egy írásban gödöllői templomáról. Az állítás a fentiek tükrében sokszorosán igaz, kibővíthető teljes életművére is. Az általa képviselt egyszerre tudatos és ösztönös eredetiség, a koncepciótól a belsőépítészeti részletekig terjedő gondos odafigyelés eredményeként épületei harmonikus összhangzatként szólnak, hirdetik a racionális, puritán és igényes architektúra szépségét. A formák mellett az anyagok is jelképi erejű részei a kompozícióknak, nem csupán egy terv téri megvalósulását teszik lehetővé, hanem önmaguk által gyarapítják a házak referenciakészletét. A tiszta geometria, az ismétlődő elemek egyenletes ritmusa az egyszerűség jegyei. A formák csendjéből a gondolatok tere születik, a díszítés hiánya a mives szerkezetekre irányítja a figyelmet¹⁰³. Művelt, tudós építészként a kulturális referenciák gazdag skáláját építette terveibe, melyek az organikus örökség rétegezetségét magukban hordó, azon túlmutató építészeti, művészeti hozzáadások, szimbólumok. Egységes életművének fizikai kiteljesedései tudatos tervezői-alkotói döntések sorozataként állnak össze konzisztens pályáivet kirajzoló alkotásokká. Az épületek jelképszerűsége, korokon átívelő monumentális szellemi gazdagsága által válik Nagy Tamás munkássága időtálló, következetesen magas színvonalú, példamutató építészetté.

¹⁰¹ Sulyok Miklós: Mindannyian zarándokok vagyunk. A mátraverebély-szentkúti Nemzeti Kegyhely felújítása és bővítése. *Magyar Építőművészet*, 2015. meonline.hu/archivum/mindannyian-zarandokok-vagyunk (utolsó elérés: 2022. 08. 27.)

¹⁰² Csanády Gábor: Rácsok és fények. Nagy Tamás gödöllői temploma. *Alaprajz*, 2007/3, 16-19.

¹⁰³ Pawson, John: Minimum. In: Architekturzentrum Wien (szerk.): *Sturm der Rube. What is Architecture?* Verlag Anton Pustet, 2001, 142.

Források

Nagy Tamás: *Munkák és inspirációk*. Budapest: TERC Kiadó, 2017.

Evangélikus templom I. Dunaujváros mesél, 2016

dunaujvarosmesel.hu/2016/05/12/evangelikus-templom-i (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

MÉSZ: H+M2 – interjú Nagy Tamással, 2018

youtube.com/watch?v=kdQ2o34QnAA (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

Vukoszávlyev Zorán: Dunaujváros, evangélikus egyházközpont. *Szagrális építészet*, 2009

szakralis.wordpress.com/2009/07/21/dunaujvaros-evangelikus-egyhazkozpont-1992-1996 (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

Szabó Levente: Tojásbéj

arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/13/13szabol.html (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

PAX TV – Lélek és építészet – Beszélgetés Nagy Tamással

facebook.com/dunaujvarosmesel/videos/896069150519984 (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

Húszéves a sopronnémeti templom. *evangelikus.hu*, 2017

evangelikus.hu/archivum/huszeves-a-sopronnemeti-templom (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

Vukoszávlyev Zorán: Sopronnémeti, evangélikus templom. *Szagrális építészet*, 2009

szakralis.wordpress.com/2009/07/23/sopronnemeti-evangelikus-templom-1994-1997 (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

Evangélikus templom - Sopronnémeti. *Hazai középületek*, 2013

hazai.kozep.bme.hu/hu/evangelikus-templom-sopronnemeti (utolsó elérés: 2022. 07. 22.)

Kuslits Tibor: A sopronnémeti evangélikus gyülekezet új templomáról, *Alaprajz*, 1998/5, 14.-19.

Sopronnémeti Evangélikus Templom. *Reformáció, MNL*, 2018

reformacio.mnl.gov.hu/orokseg/sopronnemeti_evangelikus_templom (utolsó elérés: 2022. 08.01.)

Evangélikus templom - Balatonboglár. *Hazai középületek*, 2015

hazai.kozep.bme.hu/hu/evangelikus-templom-balatonboglar (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

Kovács Ágnes: Az evangélikus templom az igehirdetés által válik szagrális térré. *Új magyar építőművészet*, 2000/1, 14-16.

Vargha Mihály: Evangélikus templom, Balatonboglár, 1999, In: Finta et. al: *Magyar építészet, 1989-1999*. Budapest: Gyorsjelentés Kiadó, 1999, 99.

Sulyok Miklós: (Magyar) Tradíció és innováció patikamérlegre téve. *Magyar Építőművészet*, 2020.

meonline.hu/en/magyar-epitomuveszet-hirek/bucsu/tradicio-es-innovacio-patikamerlegre-teve (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

Balatonboglári Evangélikus Templom. *Reformáció, MNL*, 2018

reformacio.mnl.gov.hu/orokseg/balatonboglari_evangelikus_templom (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

Evangélikus templom - Balatonboglár. *Hazai középületek*, 2015

hazai.kozep.bme.hu/hu/evangelikus-templom-balatonboglar (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)

- Vukoszávlyev Zorán: Balatonboglár, evangélikus templom. *Szakrális építészet*, 2009
szakralis.wordpress.com/2009/07/26/balatonboglár-evangelikus-templom-1993-1999 (utolsó elérés: 2022. 08. 02.)
- Szentháromság Templom - Gödöllő. *Hazai középületek*, 2013.
hazai.kozep.bme.hu/hu/szentharomsag-templom-godollo (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)
- Masznyik Csaba: Fény és forrás. Szentháromság katolikus templom, Gödöllő. *Régi-új Magyar Építőművészet*, 2007/5, 36-37.
- Vukoszávlyev Zorán: Gödöllő, Szentháromság római katolikus templom. *Szakrális építészet*, 2009.
szakralis.wordpress.com/2009/07/29/godollo-szentharomsag-romai-katolikus-templom-2001-2007 (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)
- Nagy Tamás: Tervezői gondolatok a Gödöllői Szentháromság Templomról. *Építészfórum*, 2007.
epiteszforum.hu/godolloi-szentharomsag-templom (utolsó elérés: 2022. 08. 11.)
- Bükki-Gálla Nóra: Az apró dolgok istene. Avagy gondolatok a gödöllői Szentháromság-templomról. *Octogon*, 2007/5, 65-69.
- Szabó Levente DLA: Továbbépítéstől az ábrázolásig. Megújult kegyhely Mátraverebély-Szentkúton. *Metszet*, 2016/1, 8-17.
- Vukoszávlyev Zorán PhD: Elemek ritmusos sora egy út mentén. Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely. *Octogon*, 2015/6, 54-61.
- Sulyok Miklós: Mindannyian zarándokok vagyunk. A mátraverebély-szentkúti Nemzeti Kegyhely felújítása és bővítése. *Magyar Építőművészet*, 2015. meonline.hu/archivum/mindannyian-zarandokok-vagyunk (utolsó elérés: 2022. 08. 27.)
- Az AB-Aegon Biztosító székháza - Szombathely. *Hazai középületek*, 2014.
hazai.kozep.bme.hu/hu/az-ab-aegon-altalanos-biztosito-rt-szekhaza-szombathely (utolsó elérés: 2022. 09. 17.)
- Krizsán András DLA: Az építészet szentsége. Emlékezés Nagy Tamás építészre. *Evangelikus.hu*, 2021. evangelikus.hu/hireink/kultura/az-epiteszet-szentsége (utolsó elérés: 2022. 10. 01.)
- Masznyik Csaba: Nagy Tamás építészetéről. in: *Ferencz István, Nagy Tamás és Turányi Gábor építészei*; Műcsarnok, 2002, 102.
- A Bocskai úti aluljáró. *Építészfórum*, 2003. epiteszforum.hu/a-bocskai-uti-alujaro (utolsó elérés: 2022. 10. 01.)
- Ekler Dezső: Nagyítás az építészetben. Vázlatok az építészet jelentéséhez. In: Ekler: *Tértörténetek*. L'Harmattan, 2018. 83.
- Pazár Béla: Érdektelen építészet. hazai.kozep.bme.hu/wp-content/uploads/2015/06/Pazár-Béla-Érdektelen-építészet-in-ARC-4.pdf (utolsó elérés: 2022. 10. 13.)
- Bojár Iván András, OCTOGON Építészetkritikai Műhely: *Téglaépítészet Magyarországon*. Budapest: Vertigo, 2002, 18.
- Pawson, John: Minimum. In: Architekturzentrum Wien (szerk.): *Sturm der Rube. What is Architecture?* Verlag Anton Pustet, 2001, 142.

Illusztrációk

A külön nem jelölt képek, ábrák saját készítésűek.

6. oldal: a 'Csúrkatedrális' fekete-fehérben
fényjáték a beltérben	Nagy T., i.m., 37.
Nagy T., i.m., 45.
8. oldal: A székyderzsi unitárius templom. Klaas Eldering, 1973.
letöltve: 2022. 10. 23.	azopan.ro; 13831
10. oldal: kukoricagóré a szántódpusztai majorságban.
letöltve: 2022. 10. 23.	travelo.hu
19. oldal: Nagybaromlak (Valea Viilor), erődtemplom
letöltve: 2022. 10. 23.	Wikimedia Commons
20. oldal: kerek pajta, Hancock Village
letöltve: 2022. 10. 23.	Wayfarin' Stranger blog
21. oldal: Nagy Tamás vázlatai az "ember-kereszthez"	Nagy T., i.m., 67.
22. oldal: katolikus templom, Balatonboglár (Kotsis Iván)
letöltve: 2022. 10. 23.	lechnerkozpont.hu
24. oldal: a kápolna tölgyfa padjai
letöltve: 2022. 10. 27.
színes üveglakok az apszisban
letöltve: 2022. 10. 27.
a templom karzata napfényben
letöltve: 2022. 10. 27.	epiteszforum.hu
archdaily.com
hazai.kozep.bme.hu
26. oldal: Assisi, San Francesco templom
letöltve: 2022. 10. 24.
St. Benedictusberg apátság, Hollandia. Orsenigo Chemollo
letöltve: 2022. 10. 24.	Wikimedia Commons
divisare.com
27. oldal: kotta a homlokzaton – tervezői kísérletek
Skrjabin színeköré
letöltve: 2022. 11. 01.	Nagy T., i.m., 136.,137.
Wikimedia Commons
30. oldal: megtartott fa a kerengőben
letöltve: 2022. 10. 27.
a kerengő nézete	epiteszforum.hu
Nagy T., i.m., 168.
31. oldal: Pasaréti téri autóbusz-végállomás
letöltve: 2022. 10. 24.
Róma, Szent Péter tér. Artur Bogacki
letöltve: 2022. 11. 01.
perforált ostyalapok
letöltve: 2022. 10. 24.	fortepan.hu; 44841
Fine Art America
epiteszforum.hu
33. oldal: Sverre Fehn velencei pavilonja. Åke E:son Lindman
letöltve: 2022. 10. 24.
Peter Zumthor – Serpentine Gallery, 2011. Hélène Binet.
letöltve: 2022. 11. 01.	divisare.com
divisare.com
36. oldal: AEGON-székház,, Szombathely (1991)
letöltve: 2022. 11. 01.	hazai.kozep.bme.hu

37. oldal: ANS II HungaroControl irodaház, Ferihegy
letöltve: 2022. 11. 01. epiteszforum.hu
38. oldal: terménytárolók, Soajo, Portugália. Krzysztof Golik
letöltve: 2022. 10. 24. [Wikimedia Commons](https://commons.wikimedia.org/)
Nagy Tamás rajza a Regnum Marianum-tervhez
letöltve: 2022. 10. 24. [Otthon a városban blog](http://otthonavarosban.blog)
40. oldal: a Fontenay ciszterci apátság alaprajza
letöltve: 2022. 10. 24. oberlin.edu
41. oldal: színes madártoll. Robert Clarke
letöltve: 2022. 10. 24. mymodernmet.com
42. oldal: Gunnar Asplund stockholmi könyvtára
letöltve: 2022. 11. 01. archdaily.com
43. oldal: Otaniemi kápolna, Finnország. Federico Covre
letöltve: 2022. 10. 24. divisare.com
Alvar Aalto: Finlandia-ház
letöltve: 2022. 10. 24. archpicture.eu